

Kantarat-ü Çarhıyân: Karahanlılar Ve Gazneliler Arasında Horasan Bölgesinin Kaderini Belirleyen Savaş *Kantarat-ü Çarhıyan : The War Between Karahanids and Ghaznavids that Determined the Fate of the Khorasan Region*

Abdullah Duman *
Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Özet

Kantarat-ü Çarhıyân savaşı Karahanlılarla Gazneliler arasında yapılmıştır. Belh yakınlarında 397/1007 yılında yapılan savaşta Gazneli Mahmud'un ordusu İlig Han'ın ordusunu mağlup etmiş ve Ceyhun Nehri'nin doğusuna çekilmek zorunda bırakmıştır. Bu tarihten sonra Karahanlılar Horasan bölgesini ele geçirme konusunda herhangi bir teşebbüste bulunmamıştır. Bu sebeple Kantarat-ü Çarhıyan savaşı iki büyük Türk devleti arasında Horasan'ın kaderini belirleyen savaş olarak tarihe geçmiştir.

Karahanlılar ve Gaznelilerden önce Horasan bölgesi Sâmânîlerin hâkimiyetinde idi. Bu devlet 389/ 999 yılında İlig Han tarafından yıkıldığında Sâmânî toprakları Karahanlılar ve Gazneliler arasında paylaşıldı. İki devlet arasında yapılan anlaşmaya göre sınır Ceyhun Nehri olarak kabul edildi. Ancak Gazneli Mahmud'un Hindistan fetihleri ile uğraştığı bir dönemde İlig Han'ın Horasan'ı istila etmek için ordu gönderdi. Bu durum iki devlet arasındaki anlaşmanın bozulmasına sebep oldu.

Çalışmamızda öncelikle Sâmânîler döneminde Horasan'ın siyasî durumuna yer verilmiştir. İkinci olarak Kantarat-ü Çarhıyân savaşına kadar olan dönemde Karahanlı ve Gazneli ilişkileri çerçevesinde Horasan'ın statüsü ortaya konmaya gayret edilmiştir. Son olarak bahsi geçen savaş sebep ve sonuç ilişkisi içerisinde aktarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gazneliler, Karahanlılar, Horasan, Sultan Mahmud, İlig Han.

Abstract

Kantarat-ü Çarhıyân war was made between Karahanids and Ghaznavids. In the war made in 397/1007, near Belh, Gazneli Mahmud's army defeated Ilig Khan's army and forced to withdraw to the east of the Ceyhun River. After this date Karahanids didn't any attempt to capture Khorasan region. So Kantarat-ü Çarhıyân war went down to the history as the determining war the fate of the Khorasan between the two major Turkish state.

Before Karahanids and Ghaznavids, Khorasan region was under the domination of the Samanis. When this state was destroyed 389/999 by Ilig Khan territorys of the Samani

* Yrd. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

state were shared between Karahanids and Ghaznavids. According the agreement made between two states border was considered as the Ceyhun River. But in the period in which Gazneli Mahmud was engaging with the conquest of the India, Ilig Khan sent army to invade the Khorasan. This situation led to deterioration of the agreement between the two state.

In this article firstly was focused on the political situation of the Khorasan in the period of Samanis. After in the period up to the Kantarat-ü Çarhıyân war endeavored to reveal the status of the Khorasan in the relation of Karahanids and Ghaznavids. Finally mentioned war was endeavored to relate in the relation of cause and effect.

Key Words: Ghaznavids, Karahanids, Khorasan, Gazneli Mahmud, Ilig Han.

I.SÂMÂNÎLER DÖNEMİNDE HORASAN BÖLGESİ

Sâmânîoğullarından müstakil bir hükümdar olarak kabul edilen I. Nasr b. Ahmed'in 279/892-893 yılında vefatıyla Mâverâünnehir bölgesinde onun idaresinde olan yerler kardeşi, I. İsmail b. Ahmed es-Sâmânî'nin hâkimiyetine geçti. (Nerşahî, 1954: 86-87; İbnü'l-Esîr, 1966: VII, 456-459; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*: III, 94; es-Sem'ânî, 1988: III, 201; Tabakât-ı Nâsırî, 1881: I, 29-31; Usta, 1992: XXXVI, 64) Aynı yıl Halife Mu'tazıdbillah (279-289/892-902) tarafından Rey'de bulunan Râfi' b. Herseme Horasan valiliğinden azledildi ve yerine Saffârîlerden Amr b. Leys atandı. Ancak Râfi', Halifenin emrini kabul etmeyince halifeye bağlı birliklerle savaşmak zorunda kaldı. Bu mücadelelerde başarılı olan Amr b. Leys Cemaziyelevvel 280/Temmuz-Ağustos 893 yılında Horasan'a hâkim oldu. (Nerşahî, 1954: 57 vd.; İbnü'l-Esîr, 1966: VII, 457-459)

Amr b. Leys es-Saffâr karşısında başarısız olan Râfi' b. Herseme çekilmiş olduğu Rey'de hazırlıklarını tamamladıktan sonra Horasan'ı tekrar ele geçirmek için harekete geçti. Nisabur'a geldiğinde ise Amr b. Leys tarafından kuşatıldı. İki taraf arasında yapılan savaş Râfi'in aleyhine dönmeye başladığında o, yanında kalan birkaç adamıyla Nisabur'u terk ederek Ramazan 283/Ekim-Kasım 896'da Harizm bölgesine kaçtı. Amacı Harizmşah'a sığınmaktır. Ribât Cebûh denen yere gelerek konakladığında Harizmşah ona yardım etmesi için Ebu Said ed-Dergânî adında bir komutanını gönderdi. Ancak Ebu Said, Râfi'e yardım etme yerine 7 Şevval 283/17 Kasım 896 tarihinde başını keserek Nisabur'a götürdü ve Amr b. Leys'e verdi. Râfi'in kesik başı Amr tarafından da Halife Mu'tazıdbillah'a gönderildi. Râfi' b. Herseme'nin öldürülmesinden sonra Horasan Ceyhun Nehri'ne kadar tekrar Amr b. Leys'in hâkimiyetine geçmiş oldu. (İbnü'l-Esîr, 1966: VII, 459; Barthold, 1965: I, 414; Özaydın, 1991: III, 86-87; Aktan, 2006: XXXI, 384)

Amr b. Leys, Râfi'in kesik başını Bağdad'a gönderdiğinde Halife Mu'tazıdbillah'tan kendisini Mâverâünnehir bölgesine vali tayin etmesini de istedi. Halife Mu'tazıdbillah bu teklifi kabul etti ve bu günlerde Nisabur'da

bulunan Amr'a çeşitli hil'atler ve sancak gönderdi. Mâverâünnehir'in hâkimi olan İsmail b. Ahmed es-Sâmânî ise bölgeyi Amr b. Leys'e verme niyetinde değildir. Aradaki anlaşmazlık Âmul'de yapılan savaşla çözüldü. Savaşı İsmail b. Ahmed'in ordusu kazandı. Savaşın sonra Amr'ın mağlup olan ordusu Nisabur'a, İsmail de Sâmânîlerin merkezi Buhara'ya döndü. (İbnü'l-Esîr, 1966: VII, 500-502; Nerşahî, 1954: 87-93; Tabakât-ı Nâsırî, 1881: I, 31; Aktan, 2006: XXXI, 384; Barthold, 1965: I, 414; Özeydin, 1991: III, 86-87) İsmail b. Ahmed ile Amr b. Leys es-Saffâr'ın orduları ikinci kez Belh'de karşılaştılar. Bu savaş da kaybeden Amr b. Leys kaçarken 10 Cemaziyelevvel 288/2 Mayıs 901'de yakalandı ve Halife Mu'tazıdbillah'a gönderildi. Bu zaferden memnun kalan Halife Mu'tazıdbillah, İsmail'e hil'atlerin yanında Amr'ın hâkimiyetinde bulunan yerlerin menşurunu da gönderdi. Böylece I. İsmail b. Ahmed Mâverâünnehir bölgesinin yanında Horasan bölgesine de hâkim oldu ve bu bölgelerde halife adına düzeni sağladı. (Nerşahî, 1954: 77-87-93; İbnü'l-Esîr, 1966: VII, 402; Tabakât-ı Nâsırî, I, 31; Barthold, 1965: I, 414; Usta, 1992: 64.)

I. İsmail b. Ahmed 295/907'de vefat ettiğinde yerine oğlu Ebu Nasr II. Ahmed b. İsmail geçti. Şehid lâkaplı II. Ahmed b. İsmail b. Ahmed 301/913-914 tarihinde köleleri tarafından öldürüldüğünde, Mâverâünnehir, Horasan ve Taberistan bölgeleri Sâmânîlerin hâkimiyetinde olduğu gibi, Sicistan bölgesi de Sâmânîlere bağlı idi. (Nerşahî, 1954: 94; İbnü'l-Esîr, 1966: VIII, 5, 6, 7, 77; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*: III, 94; es-Sem'ânî, 1988: III, 201; Tabakât-ı Nâsırî, 1881: I, 33; Usta, 1992: XXXVI, 64). II. Ahmed b. İsmail'in öldürülmesinden sonra yerine sekiz yaşındaki oğlu, II. Nasr b. Ahmed b. İsmail geçti. II. Nasr Recep 331/Mart-Nisan 943'de yakalanmış olduğu hastalıktan kurtulamayarak vefat ettiği güne kadar ülkeyi 30 yıl idare etti. (Nerşahî, 1954: 95; Gerdîzî, 1953: 24; İbnü'l-Esîr, 1966: VIII, 77-78- 401-402; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*: III, 94; es-Sem'ânî, 1988: III, 202; Tabakât-ı Nâsırî, I, 37). II. Nasr döneminde Mâverâünnehir ve Horasan bölgesi Sâmânîlerin idaresi altında kaldığı gibi, Fars, Kirman, Taberistan, Gürgen ve Irak'ta hutbe onun adına okundu. Yerine geçen I. Nuh b. Nasr b. Ahmed döneminde de diğer bölgelerin yanında Horasan Sâmânîoğullarının hâkimiyeti altında kaldı. (Nerşahî, 1954: 97; İbnü'l-Esîr, 1966: VIII, 403-404; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*: III, 94; Tabakât-ı Nâsırî, 1881: I, 38; Güner, 2007: XXXIII, 227-228). I. Nuh b. Nasr 343/954 yılında vefat etti. Yerine oğlu I. Abdülmelik b. Nuh b. Nasr b. Ahmed b. İsmail geçti. (Nerşahî, 1954: 98, 99; Gerdîzî, 1953: 29 vd; İbnü'l-Esîr, 1966: VIII, 508; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*: III, 94; es-Sem'ânî, 1988: III, 202; Güner, 2007: XXXIII, 228). I. Abdülmelik b. Nuh 350/961 yılında attan düşerek vefat edince tahta kardeşi I. Mansur b. Nuh b. Nasr çıktı. I. Mansur b. Nuh'un 365/976'da vefat etmesiyle

tahta 13 yaşındaki oğlu II. Nuh b. Mansur b. Nuh geçirildi. (Nerşahî, 1954: 99, 100; Utbî, 2004: 37-38; Al-Utbî, 1858: 44-45; Gerdîzî, 1953: 32-33; İbnü'l-Esîr, 1966: VIII, 673; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*: III, 94; es-Sem'ânî, 1988: III, 202; Tabakât-ı Nâsırî, I, 40-44)

I. Mansur b. Nuh'un vefatına kadar Mâverâünnehir ve Horasan bölgeleri Sâ mânîlerin hâkimiyetindedir. Ancak oğlu II. Nuh b. Mansur döneminde başkent Buhara ve Sâ mânîlere ait bölgelerde yükselme dönemindeki devlet otoritesinden ve hâkimiyetinden bahsetmek mümkün görünmemektedir. Bu dönemde Sâ mânî ülkesi isyanlar ve komutanların nüfuz mücadelelerine sahne olmuş, Buhara işgal edilmiş, devlet otoritesi sarsılmıştır. II. Nuh b. Mansur döneminde vezirlik makamına getirilen Ebü'l-Hüseyin el-Utbî uzun süredir Horasan'ı idare eden Ebü'l-Hasan Muhammed b. İbrahim b. Simcurî'yi 371/981-982 yılında görevinden alarak Hüsâmüddevle Ebü'l-Abbas Taş'ı tayin etmiştir. Bu atamadan sonra başkent Buhara'dan Nisabur'a giden Ebü'l-Abbas Taş Horasan'ın idaresini eline almıştır. (Nerşahî, 1954: 100; Utbî, 2004: 38; Al-Utbî, 1858: 44,45; İbnü'l-Esîr, 1966: IX, 10; Tabakât-ı Nâsırî, 1881: 44)

Hüsâmüddevle Ebü'l-Abbas Taş'ın Horasan bölgesine atandığı günlerde Taberistan bölgesi karıştı. Bu bölgede ortaya çıkan karışıklıklar Horasan bölgesine de sıçradı. Cemaziyelevvel 371/Kasım-Aralık 981'de Cürcan yakınlarındaki Esterabâd'da Büveyhîlerden (320-447/932-1055) Adududdevle b. Rüküddevle'nin kardeşi Müeyyedüdevle'nin ordusuna yenilen üçüncü kardeş Fahruddevle b. Rüküddevle ve Ziyârî emiri Kâbûs b. Veşmgîr kaçarak Nisabur'a geldiler. Böylece Cürcan ve Taberistan şehirleri Adududdevle'nin eline geçti. Emir II. Nuh b. Mansur, Hüsâmüddevle Ebü'l-Abbas Taş'a Nisabur'a kaçan Kâbûs ve Fahruddevle'ye yardım etmesini emretti. (Utbî, 2004: 53; Al-Utbî, 1858: 65; İbnü'l-Esîr, 1966: IX, 10-11; İbn İsfandiyâr, 1905: 225-226; Güner, 2007: XXXIII, 228). II. Nuh b. Mansur'un bu emrinden sonra Nisabur'da Kâbûs ve Fahruddevle'nin ordusuna Sâ mânî ordusu da katıldı. Bu birleşik ordu Cürcan'da Adududdevle ve Müeyyedüdevle'nin ordusunu kuşattı. Ancak Sâ mânîlerin ordu komutanlarından birisi olan Fâik el-Hâssa'nın Müeyyedüdevle ile anlaşması sonucu bu kuşatma başarısız oldu ve Sâ mânîlerin birleşik ordusu Nisabur'a çekilmek zorunda kaldı. Tekrar Cürcan'a saldırma planları yapılırken Buhara'dan vezir Ebü'l-Hüseyin el-Utbî'nin bir suikast sonucu öldürüldüğü haberi geldi. Bu sebeple Hüsâmüddevle Ebü'l-Abbas Taş, devlet işlerini düzeltmesi için 372/982-983 yılında merkeze çağrıldı. (Utbî, 2004: 53-62; Al-Utbî, 1858: 66-76; İbnü'l-Esîr, 1966: IX, 11-12; Güner, 2007: XXXIII, 228.) Müeyyedüdevle b. Rüküddevle Şaban 373/Ocak Şubat 984'te Cürcan'da vefat etti Yerine ise kardeşi Fahruddevle b. Rüküddevle geçirildi. Fahruddevle'nin Nisabur'dan Cürcan'a gitmesi ve Müeyyedüdevle'nin yerine geçmesi ile bu bölgedeki karmaşa bir süreliğine de

olsa sona erdi. (Utbî, 200: 69-72; Al-Utbî, 1858: 84-87; İbnü'l-Esîr, 1966: IX, 26-27; Zettersten, 1961: II, 844; Merçil, 1992, VI, 497).

Hüsâmüddevle Ebü'l-Abbas Taş Buhara'da devlet işlerini düzene soktuktan sonra Horasan bölgesine döndü. Horasan bölgesine döndüğünde vezirlik makamına getirilen Abdullah b. Üzeyr'in ilk işi, onu Horasan'daki görevinden almak ve yerine Ebü'l-Hasan Simcurî'yi atamak oldu. Görevden alındığını Merv'de öğrenen Ebü'l-Abbas Taş ise bu oldubittiği kabul etmedi ve Cürcan'da bulunan Fahruddevle'den yardım istedi. Ebü'l-Abbas Taş'la aralarında dostluk bulunan Fahruddevle b. Rüküddevle de onun yardımına bir ordu gönderdi. Bu ordu Nisabur'a gelerek karargâh kurdu ve Merv'de bulunan Ebü'l-Abbas Taş'ın kendilerine katılmasını beklemeye başladı. Bu arada Ebü'l-Hasan Simcurî ve Fâik el-Hâssa, Fahruddevle'nin ordusunun haberini alarak aceleyle Nisabur'a gittiler. Sâ mânî ordusu Nisabur'da Ebü'l-Abbas Taş ile yapmış olduğu savaşlarda başarısız oldu ve şehri terk etmek zorunda kaldı. Nisabur'u ele geçiren Ebü'l-Abbas Taş ise, Emir Nuh b. Mansur'a bir mektup yazarak ondan tarafa geçmek ve bağışlanmak istediğini ancak Abdullah b. Üzeyr'in azledilmesini istedi. (Utbî, 2004: 68,72-75; Al-Utbî, 1858: 80, 86-88; Nerşahî, 1954:100; Gerdîzî, 1953: 41; İbnü'l-Esîr, 1966: IX, 27-28; Güner, 2007: XXXIII, 228)

Ebü'l-Hasan Simcurî ise dağılan askerlerinin yanında Buhara ve Fârs'da bulunan Şerefüddevle Ebü'l-Fevâris b. Adududdevle'den gelen takviye kuvvetlerle güçlendi ve vakit kaybetmeden Ebü'l-Abbas Taş'ın üzerine yürüdü. Ebü'l-Hasan Simcurî'nin ordusu karşısında mağlup olan Ebü'l-Abbas Taş Nisabur'dan Cürcan'a giderek Fahruddevle'ye sığındı. (Utbî, 2004: 75-76; Al-Utbî, 1858: 93; İbnü'l-Esîr, 1966: IX, 28-29; Güner, 2007: XXXIII, 228) Fahruddevle Ebü'l-Abbas'ı güzel karşıladı, asker ve malzeme yardımında bulundu. Daha sonra Cürcan, Dihistan ve Esterâbâd'ı ona bırakarak Rey'e çekildi ve burada ikâmet etmeye başladı. Ebü'l-Abbas Taş bu bölgede güçlenmesine rağmen Horasan'ı alma girişimleri sonuçsuz kaldı. Bu arada Cürcan'da kaldığı üç yıl içerisinde ortaya çıkan veba çok sayıda adamının ölmesine sebep oldu. Hüsâmüddevle Ebü'l-Abbas Taş da 377/987-988 yılında vefat etti. Adamları ise, Ebü'l-Hasan Muhammed b. İbrahim Simcurî'nin Zilhicce 378/Mart Nisan 989'da Nisabur'da Hurramek denen yerde aniden vefat etmesiyle Horasan ordu komutanı olan oğlu Ebu Ali Simcurî'ye katıldı. (Utbî, 2004. 77-78-84-88; Al-Utbî, 1858: 95-96-106-112; Nerşahî, 1954: 100; İbnü'l-Esîr, 1966: IX, 28, 29; Merçil, 2009: XXXII, 210).

Ebu Ali Simcurî babasının yerine Horasan'da ordunun başına geçtiğinde Emir Nuh b. Mansur'a mektup yazarak babasının idaresindeki yerlerin kendine

verilmesini istedi. II. Nuh b. Mansur ise bir taraftan bu teklifi kabul etmiş gibi görünürken diğer taraftan Herat'da bulunan Fâik el-Hâssa'ya bir elçi göndererek hil'at takdim etti. Emir'in elçi ve hil'atının Fâik el-Hâssa'ya gitmesi her ne kadar Ebu Ali'yi hayal kırıklığına uğratmışsa da o, hazırladığı ordu ile sessizce harekete geçti. Fâik el-Hâssa'nın ordusuna Bûşenc ve Herat arasında saldırarak ağır bir yenilgiye uğrattı. Bu galibiyetten sonra Merverruz'a doğru giden Ebu Ali, buradan Emir Nuh'a bir mektup yazarak Horasan valiliğinin kendine verilmesi isteğini tekrarladı. (Utbî, 2004: 88, 89; Al-Utbî, 1858: 112-115; Nerşahî, 1954:100; İbnü'l-Esîr, 1966: IX, 98-99; Güner, 2007: XXXIII, 228) Bu teklifi kabul eden II. Nuh b. Mansur, Herat'ın dışında bütün Horasan'ı Ebu Ali'ye verdiğini bildirdi. Herat ise Fâik el-Hâssa'ya kalmıştı. Böylece Ebu Ali Simcurî istediğini almış bir şekilde Nisabur'a döndü ve Horasan vergilerini topladı. II. Nuh b. Mansur bu vergileri istemişse de bu talebe olumlu bir cevap vermedi. Bu arada ortaya koyduğu itaatsizliğin bedelinden korktuğu için Batı Karahanlı hükümdarı Buğra Han'la ittifak kurmanın yollarını arar. Buğra Han'a yazmış olduğu bir mektupla Buhara'yı alması ve Sâ mânîlere son vermesi konusunda teşvik etti. Buğra Han'ın bu teklifi kabul etmesiyle iki taraf arasında bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşmaya göre, Mâverâünnehir Buğra Han'ın, Horasan ise Ebu Ali'nin olacaktı. Ebu Ali ile yapmış olduğu anlaşmayla aradığı fırsatı yakalayan Buğra Han çok geçmeden Mâverâünnehr'e ordu sevk etti. (Utbî, 2004: 89-95; Al-Utbî, 1858: 114-117; İbnü'l-Esîr, 1966: IX, 99; Güner, 2007: XXXIII, 228; Merçil, 2009: XXXVII, 211).

Bûşenc ve Herat arasında Ebu Ali'nin ordusu tarafından bozguna uğratılan ve Merverruz'a çekilen Fâik el-Hâssa bir süre burada durup dinlendi. Durumu düzelip dağılan adamları toplandığında buradan ayrılarak Buhara tarafına yöneldi. II. Nuh b. Mansur ise izin almadan başkente yönelen Fâik el-Hâssa'dan şüphelenerek üzerine bir ordu gönderdi. 11 Rebiülevvel 380/8 Haziran 990'de yapılan savaşı kaybeden Fâik el-Hâssa ordusu ile Merv'e, buradan da Tirmiz'e doğru çekildi. Fâik el-Hâssa bu arada II. Nuh'un üzerine gönderdiği Cürcan hâkimi Ebü'l-Haris Ahmed b. Muhammed el-Ferigunî'yi mağlup ederek ganimetlerini ele geçirdi. Yine Fâik el-Hâssa da Buğra Han'a bir mektup yazarak onu Sâ mânî topraklarını ele geçirmeye teşvik etti. Ebu Ali'den sonra Fâik el-Hâssa'nın da desteğini alan Buğra Han Buhara'ya doğru yürüyüşe geçti ve Sâ mânîlerin topraklarını ele geçirmeye başladı. Bu arada Buğra Han, Emir Nuh'un İnak komutasında üzerine gönderdiği büyük bir orduyu da mağlup ederek yoluna devam etti. Emir II. Nuh bu kötü durum karşısında Ebu Ali Simcurî'ye bir mektup yazarak yardım talep etmesine rağmen olumlu bir cevap alamadı. (Utbî, 2004: 95-97; Al-Utbî, 1858: 118-121; İbnü'l-Esîr, IX, 99; Güner, "Nuh II", XXXIII, 228).

Buğra Han, İsficâb ve Semerkant'ı alarak Buhara tarafına yöneldiğinde Fâik el-Hâssa ordusu ile onun yanına gitti ve emrine girdi. Karahanlı ordusu Rebiülevvel 382/Mayıs 992'de Buhara'yı ele geçirirken Emir Nuh gizlice şehri terk ederek Ceyhun'u geçti ve Âmulüşşat'a kaçtı. Emir Nuh Âmulüşşat'tan Ebu Ali'ye elçiler ve mektuplar göndererek ondan tekrar yardım istedi ancak Ebu Ali ona istediği yardımı vermedi. Diğer taraftan Fâik el-Hâssa, Buğra Han'dan almış olduğu izinle Belh üzerine yürüdü ve şehri ele geçirir. (Utbî, 2004: 98-101; Al-Utbî, 1858: 123-127; İbnü'l-Esîr, 1966: IX, 99, 100; Tabakât-ı Nâsırî, 1881: 45; Reşat Genç, 1992: VI, 144; Güner, 2007: XXXIII, 229; Usta, 1992: XXXIII, 65)

Buğra Han Buhara'yı almasına rağmen şehirde fazla kalamamıştır. Çünkü burada ikâmet etmeye başladığında şehrin havası onun hastalanmasına sebep olmuştur. Hastalığının artması üzerine de Türkistan'a gitmek üzere buradan ayrılmak zorunda kalmıştır. Ancak ülkesine varamadan Koçkar Baş denilen yerde vefat etmiştir. Buğra Han'ın Buhara'dan ayrılmasını fırsat bilen şehir halkı ise, geride kalan Karahanlı askerlerine karşı ayaklanmış ve onları öldürerek eşyalarını yağmalamışlardır. Bu gelişmeleri Âmulüşşat'ta öğrenen Emir Nuh 15 Cemaziyelahir 382/18 Ağustos 992'de Buhara'ya geri dönmüş ve tekrar devletin başına geçmiştir. (Utbî, 2004: 101-102; Al-Utbî, 1858: 128, 129; Gerdîzî, 1953: 42; İbnü'l-Esîr, 1966: IX, 100; Tabakât-ı Nâsırî, 1881: 45; Güner, 2007: XXXIII, 229; Usta, 1992: III, 65)

Emir Nuh Buhara'ya dönünce Ebu Ali'nin bütün planları suya düşmüştür. O, muhtaç olduğu bir zamanda II. Nuh b. Mansur'a yardım etmediği için pişmanlık duymaktadır. Bununla birlikte bu pişmanlığı ona fayda getirmez. Çünkü devletin dizginlerini tekrar ele alan Emir II. Nuh b. Mansur 384/994-995 yılında onu görevden alarak Mahmud b. Sebük Tegin'i Horasan valisi tayin etmiştir. Bu günlerde hesapları alt üst olan sadece Ebu Ali değildir. Fâik el-Hâssa da aynı konumdadır. Fâik el-Hâssa, Emir Nuh üzerine yürümeyi ve Buhara'yı istila ederek devleti ele geçirmeyi planlar. Bu amacını gerçekleştirmek için 384/994-995'te Belh'den Buhara'ya doğru harekete geçer. Ancak Nuh'un ordusu karşısında yenilince çareyi doğruca Merv'e Ebu Ali'nin yanına gitmekte bulur. Ebu Ali Simcurî onun yanına gelişine çok sevinir. Çünkü o, Fâik el-Hâssa'nın ordusu ile daha da güçlenmiştir. Güç birliği yapan iki komutan bir durum değerlendirmesi yaptıktan sonra Buhara üzerine yürümeye karar verirler. Bu gelişme üzerine yalnız kalan Emir Nuh da, Gazne'de bulunan Sebük Tegin'e bir mektup yazarak kendine yardım etmesini ister. Bu arada onu Horasan valiliğine atar. (Utbî, 2004: 102-104; Al-Utbî, 1858: 129-134; İbnü'l-Esîr, 1966: IX, 102; Merçil, 2009: 211).

Bu günlerde Mâverâünnehir ve Horasan'daki mücadelelere karışmadan cihat ile meşgul olan Sebük Tegin, Emir Nuh'un yardım isteyen mektubuna sessiz kalmadı. Emir Nuh ve Sebük Tegin Kiş sınırında buluştular ve yapılması gereken işler konusunda istişare ettiler. Sebük Tegin Sâ mânî hükümdarı ile anlaştıktan sonra asker toplamak için Gazne'ye geri döndü. Bu arada Ebu Ali Simcurî ve Fâik el-Hâssa gelişmeleri öğrendiklerinde dostları Fahruddevle b. Rüküddevle'ye haber göndererek yardım talep ettiler. Fahruddevle onlara yardım için büyük bir ordu göndermeyi ihmal etmedi. Sebük Tegin ise yanında oğlu Mahmud olduğu halde Gazne'den Horasan'a geçti ve II. Nuh b. Mansur'la birleşti. İki ordu Herat dolaylarında karşı karşıya geldiklerinde Ziyâfilerden (315-483/927-1090) Dârâ b. Kâbûs b. Veşmgîr adamlarıyla Ebu Ali'nin ordusundan ayrılarak Nuh b. Mansur tarafına geçti. Bu durum Ebu Ali ve Fâik el-Hâssa'nın ordusunun mağlup olmasına sebep oldu. Büyük bir hezimet yaşayan Ebu Ali ve Fâik el-Hâssa, Nisabur'a geri döndüler. Sebük Tegin ve Nuh ise bir süre Herat'ta dinlendikten sonra Nisabur tarafına yöneldiler. Ebu Ali Simcurî ve Fâik el-Hâssa birleşik ordunun üzerlerine geldiğini haber aldıklarında Cürcan tarafına giderek durumu Fahruddevle b. Rüküddevle'ye bildirdiler. Fahruddevle ise onlara hediye ve mal göndererek Cürcan'da misafir etti (15 Ramazan 384/23 Ekim 994). II. Nuh b. Mansur, Ebu Ali Simcurî ve Fâik el-Hâssa gailinden, kurtulduktan sonra, Nisabur valiliğine ve Horasan ordu komutanlığına Mahmud'u atayarak *Seyfuddevle*, babası Sebük Tegin'e ise *Nasiruddevle* unvanını verdi. Bundan sonra Emir Nuh Buhara'ya, Sebük Tegin Herat'a dönerken Mahmud da Nisabur'da kaldı. Sebük Tegin'in II. Nuh b. Mansur'u Ebu Ali ve Fâik el-Hâssa'dan kurtarması ile Sâ mânî devleti Gaznelilerin nüfuzu altına girmiş oldu. Ancak Sebük Tegin öteden beri gelen hukuka riayet etmiş şeklen de olsa Sâ mânîlere bağlılığını sürdürmeye devam etmiştir. (Utbi, 2004: 104-114; Al-Utbi, 1858: 134-149; İbnü'l-Esîr, 1966: IX, 102-103; Tabakât-ı Nâsırî, 1881: I, 75; İbn İsfendiyâr, 1905: 227; Merçil, 2009: XXXVII, 211; Güner, 2007: XXXIII, 229).

Horasan'da Gazneli ve Sâ mânî orduları dağılıp Mahmud yalnız kaldığında Ebu Ali ve Fâik el-Hâssa bölgeyi ele geçirmek amacıyla Rebiülevvel 385/Nisan Mayıs 995'te Cürcan'dan Nisabur üzerine yürüdüler. Mahmud ise bu gelişmeyi bir mektupla babasına bildirdi. Kendi de Nisabur dışında karargâh kurarak yardımcı kuvvetleri beklemeye başladı. Fâik el-Hâssa ve Ebu Ali saldırdıklarında yanında az sayıda asker olduğu için fazla direnç göstermedi. Geri çekilerek babasının yanına gitmeyi tercih etti. Ebu Ali'ye Mahmud'u takip etmesi ve babası ile birleşmesine izin vermemesi tavsiye edilmesine rağmen o, bu öğütleri önemsemedi. Mahmud'u takip etme yerine Nisabur'da kalmayı tercih etti. Bu arada Ebu Ali'nin Nisabur'u almasından sonra Sâ mânî hükümdarını yanına çekme gayretleri de sonuç vermedi. 20 Cemaziyelevvel

385/22 Temmuz 995'te Tus'da yapılan savaşı ise Sebük Tegin ve oğlu Mahmud'un ordusu kazandı. Ebu Ali ve Fâik el-Hâssa, Tus yenilgisinden sonra Ebiverd'e buradan da Merv yoluyla Âmülüştatt'a geçtiler. Âmülüştatt'an Sâ mânî hükümdarı Nuh'a bir mektup yazarak hatalarının bağışlanmasını talep ettiler. Emir Nuh ise Fâik'in elçisi Abdurrahman Ahmed el Fakîh'i tutuklarken Ebu Ali'nin elçisi Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Kesîr'e iyi davrandı. Elçiye, Ebu Ali'nin konu çözüme kavuşuncaya kadar Cürcâniye'ye giderek burada ikâmet etmesini istedi. Cürcâniye valisi Ebü'l-Abbas Me'mûn b. Muhammed'e de Ebu Ali'ye iyi muamelede bulunmasını ve bütün ihtiyaçlarını karşılamasını emretti. Bunun üzerine Ebu Ali, Fâik el-Hâssa'nın ikazlarına rağmen Cürcâniye'ye doğru yola çıktı ve Harizm yakınlarında Hazaresb denilen köyde konakladı. Ancak burada Ramazan 385/Ekim 995'de Harizmşâh Ebû Abdullah Muhammed b. Irâk'ın askerleri tarafından yakalandı ve hapsedildi. Çok geçmeden de Ebu Ali, Ebü'l-Abbas Me'mun b. Muhammed tarafından kurtarılarak Cürcâniye'ye götürüldü. Ebu Ali Simcurî Cürcâniye'de ikâmet ederken Me'mun b. Muhammed'den Sâ mânî hükümdarı II. Nuh'a bir mektup yazarak kendisini bağışlamasını talep etmesini rica etti. Me'mun b. Muhammed bu talebi yerine getirdi. Ebu Ali Buhara'ya gidip huzura girdiğinde ise yakalanarak hapse atıldı. Bu arada Ebu Ali'nin ayrılması ile yalnız kalan Fâik el-Hâssa Buğra Han'ın ölümüyle Batı Karahanlılar devletinin başına geçen İlig Han'ın yanına gitti ve 385/995 yılında onun emrine girdi. (Utbi, 2004: 121-139; Al-Utbi, 1858: 153-176; Bîrûnî, 1923: 36; Bîrûnî, 1984: 42; İbnü'l-Esîr, 1966: IX, 107-108-109; Tabakât-ı Nâsîrî, 1881: 47-48; Genç, 1992: VI, 145; Merçil, 2009: XXXVII, 211; Güner, 2007: XXXIII, 229; Necef, 2005: 271).

Ebu Ali'nin II. Nuh b. Mansur tarafından tutuklandığı günlerde Sebük Tegin Merv'de idi. Bu haberi aldığı anda ise o, Belh'e geçti. Belh'de iken II. Nuh'tan kendine bir mektup geldi. Bu mektupta II. Nuh, İlig Han'ın ordusu ile ülkenin sınırına geldiğini ve devleti sıkıştırdığını dolayısı ile yardımına ihtiyacı olduğunu bildiriyordu. Sâ mânî hükümdarının yardım talebi karşısında Sebük Tegin büyük bir ordu topladı. Nisabur'da ikâmet eden Mahmud da ordusu ile babasının yardımına geldi. Sebük Tegin'in savaşa hazırlandığı haberini alan İlig Han ona bir mektup gönderdi. Mektubunda o, Müslümanların birbirleri ile savaşması için bir sebep olmadığını, Sebük Tegin'in ordusu ile savaşmayacağını ancak Sâ mânîlerle arasına girmemesini istirham ediyordu. Sebük Tegin ise cevabında, Sâ mânîlerin eskiden beri olan hizmetlerini ve aralarındaki hukukî durumu anlattıktan sonra II. Nuh'a yardımda kararlı olduğunu bildirdi. Sebük Tegin daha sonra Emir Nuh'a bir elçi göndererek durumu anlattı ve İlig Han'a karşı acele kendisi ile buluşması gerektiğini

bildirdi. Ancak Emir Nuh, veziri Abdullah b. Üzeyr'in etkisinde kalarak Sebük Tegin'in emrine ordu göndermekle birlikte kendisi Buhara'da kalmayı tercih etti. (Utbî, 2004: 131-136; Al-Utbî, 1858: 178-184; Necef, 2005: 271)

Sebük Tegin, II. Nuh'un ordusu ile birlikte gelmeme sebebinin vezirinden kaynaklandığını biliyordu. Bu sebeple oğlu Mahmud ve kardeşi Buğracık'ı 20000 kişilik bir süvari ordusu ile Emir Nuh'u getirmeleri için Buhara'ya gönderdi. Mahmud Buhara'ya geldiğinde İbn Üzeyr'i görevinden alarak babasının kendisi ile birlikte gönderdiği Ebu Nasr Ahmed b. Muhammed b. Ebî Zeyd'i vezirlik makamına geçirdi. Bu arada daha önce Emir Nuh tarafından hapsedilen Ebu Ali Simcurî, Sebük Tegin'in isteği doğrultusunda ona teslim edildi. Ebu Ali Simcurî huzuruna geldiğinde Sebük Tegin onun Gerdiz Kalesi'nde hapsedilmesini emretti. Ebu Ali Simcurî 387/997-998 yılında Gerdiz Kalesi hapishanesinde vefat etmiştir. (Utbî, 2004: 136-137; Al-Utbî, 1858: 184-186; İbnü'l-Esîr, 1966: IX, 109; Ekber, 2005: 271).

Sâmânîlerin merkezinde bu vakalar yaşanırken İlig Han 386/996 Mâverâünnehir sınırına geldi ve Sebük Tegin'e ikinci kez elçi göndererek anlaşma teklifinde bulundu. Sebük Tegin ise, II. Nuh'un tereddüt ve kararsızlığı sebebiyle bu teklifi kabul etmek zorunda kaldı. Anlaşmaya göre, Sâmânîler Sirderya/Seyhun havzasını Katvan Çölü'ne kadar Karahanlılara bıraktılar. Yine İlig Han'ın isteği üzerine Fâik el-Hâssa, Emir Nuh b. Mansur tarafından Semerkant'a vali olarak atandı. Bu anlaşma ile Buhara Karahanlıların eline geçmekten kurtulurken Sebüktegin Belh'e, Seyfüddevle ise Nisabur'a çekildi. II. Nuh b. Mansur ise, vezir olarak kabul etmek zorunda kaldığı Ebu Nasr ile devlet işlerine döndü. (Utbî, 2004: 138-139; Al-Utbî, 1858: 185-187; İbn İsfendiyâr, 1905: 227; Büchner, 1966: X, 142; Pritsak, 1977: VI, 255; Merçil, 1989: 11; Genç, 1992: VI, 145; Güner, 2007: XXXIII, 229; Özaydın, 2001: XXIV, 406; Ekber, 2005: 271-272).

II. Nuh b. Mansur Recep 387/Temmuz-Ağustos 997'de vefat etti. Yerine geçen oğlu Ebü'l-Haris II. Mansur hazinedeki malları devlet adamlarına dağıtarak itaatlerini sağlamayı başardı. Devlet işlerini idare etme görevini ise Beytüzün üstlendi. İlig Han, II. Nuh b. Mansur'un vefat haberini aldığı anda ordusunu toplayarak 387/997 yılında Semerkant üzerine yürüdü. Burada kendine katılan Fâik'i de bir süvari birliği ile Buhara'ya gönderdi. Fâik el-Hâssa'nın Buhara'ya geldiğini haber alan Emir Mansur ise korkudan Buhara'dan kaçtı ve Ceyhun Nehri'ni geçti. Ancak Fâik el-Hâssa Buhara'ya ulaştığında geliş amacının Emir Mansur'un hizmetine girmek olduğunu söyleyince devlet ileri gelenleri Emir Mansur'a mektup yazarak durumu aktardılar. Endişe edecek bir şey olmadığına kanaat eden Mansur geri dönerek tekrar tahtına oturdu. Emir II. Mansur b. Nuh makamına otururken Fâik el-Hâssa da devlet işlerini üzerine aldı. Bu arada Beytüzün de Horasan ordu

komutanlığına atandı. Böylece Horasan'da işler yoluna girerken Sâ mânî ülkesi bir süreliğine de olsa rahat bir nefes alma imkânı buldu. (Utbî, 2004: 144-153; Al-Utbî, 1858: 197-207; Nerşahî, 1954: 100; İbnü'l-Esîr, 1966: IX, 129; Pritsak, 1977: VI, 255).

II.HORASAN'IN GAZNELİLER DEVLETİNEGEÇMESİ

Gazneli Mahmud Ebü'l-Haris II. Mansur b. Nuh döneminde Sâ mânîler devletinde yaşanan hâdiselere müdahale edememiştir. Bunun sebebi Sebük Tegin'in vefatı ile Nuh b. Mansur'un vefatının aynı yıl içinde gerçekleşmiş olması, dolayısı ile Mahmud'un ortaya çıkan taht kavgaları ile uğraşmak zorunda kalmasıdır. Mahmud, kardeşi İsmail ile taht kavgaları ile uğraşırken Horasan bölgesinde II. Nuh b. Mansur döneminde elde etmiş olduğu haklar da elinden çıkmıştır. Sebük Tegin yukarıda anlatılmaya çalışıldığı gibi İlig Han'la bir anlaşma yapıp ortalık sakinleştikten sonra Gaznelilerin Horasan bölgesinde karargâh olarak kullandıkları Belh'e gitmişti. O burada bulunduğu sırada hastalandı. Hastalığının uzaması üzerine Gazne'ye dönmek istedi. Ancak yolda Belh sınırında bulunan Mâdrû Mûy köyünde Şaban 387/Ağustos-Eylül 997'de vefat etti. Sebük Tegin vefatından önce tahtı küçük oğlu İsmail'e vasiyet etmiş, vefatından sonra isteği üzere ordu ve devlet ileri gelenleri İsmail'e biat etmişti. Ancak Sebük Tegin'in büyük oğlu Mahmud kardeşine itiraz ederek tahtın kendinin hakkı olduğunu iddia etti. İki taraf arasındaki anlaşmazlık yapılan savaşla çözüldü. Mahmud'un ordusu İsmail'in ordusunu Safer-Rebiülevvel 388/Mart 998'de başkent Gazne önlerinde mağlup etmeyi başardı. Yenilen ve Gazne kalesine sığınan İsmail daha sonra yapılan anlaşma ile kaleden indi ve ağabeyine teslim oldu. Böylece Mahmud'un idaresinde devlette birlik sağlanmış olur. (Utbî, 2004: 144-153-154-163; Al-Utbî, 1858: 197-207-218-224; İbnü'l-Esîr, 1966: IX, 129-130-131; Tabakât-ı Nâsırî, 1881: I, 76; Merçil, 1989: 11-13; Ekber, 2005: 272)

Mahmud devlet içinde birliği sağlayıp Belh'e döndüğünde Sâ mânîlere bağlı olan Beytüzün'ün Horasan'a vali ve ordu komutanı olarak atandığını gördü. Ebü'l-Hüseyin b. Hamûlî adında güvendiği bir elçisi ile II. Mansur b. Nuh'a bir mektup gönderdi. Bu mektubunda Sâ mânî hükümdarına itaat ettiğini, Horasan üzerinde Nuh b. Mansur döneminde kendine verilen haklar olduğunu, Sâ mânî devletinin koruyuculuğu konusunda babası Sebük Tegin'in yerine geçtiğini belirterek Horasan'ın iadesini istedi. II. Mansur b. Nuh ise Tirmiz, Belh ve bunların gerisinde kalan Büst ve Herat'a bağlı yerleri almasını emrederken Horasan'ı vermesinin mümkün olmadığını bildirdi. Bu taksime razı

olmayan Mahmud ise Horasan'ın iade isteğini tekrarladı. II. Mansur'un bu sefer hiç cevap vermemesi dahası Mahmud'un elçi olarak gönderdiği Ebü'l-Hüseyin Hamûlî'yi vezir olarak kabul etmesi üzerine ordusuyla Nisabur üzerine yürüdü. Nisabur'da bulunan ve Mahmud'un üzerine geldiğini öğrenen Beytüzün ise şehri terk ederek Nesa ve Baverd taraflarına çekilmek zorunda kaldı. Mahmud ise Beytüzün'ün kaçmasıyla Nisabur'a hâkim oldu. Bu durumda II. Mansur Sâ mânî ordusuyla başkent Buhara'dan Nisabur'a hareket etti. Sâ mânî hükümdarı ile savaş yapmak istemeyen Mahmud ise şehri terk ederek Merverruz'a gitti ve Raul Köprüsü yakınlarında karargâh kurdu (387/997-998). Sultan, Sâ mânî ordusuyla savaş yaptığı takdirde galip geleceğini bilmektedir. Ancak amacı Sâ mânî devletini çökertmek olmadığı için savaş tercih etmemektedir. O, olayların alacağı seyri müşahade etmek ve ona göre harekete geçmek istemektedir. (Utbî, 2004: 163-166, Al-Utbî, 1858: 224-230; İbnü'l-Esîr, 1966: IX, 139; Merçil, 1989: 14-15; Usta, 2007: 312-320)

Sâ mânîlerin iki Türk komutanı Fâik el-Hâssa ve Beytüzün tarafından 389/998-999 yılında II. Mansur b. Nuh gözlerine mil çekilerek tahttan indirildi ve yerine kardeşi II. Abdülmelik b. Nuh geçirildi. Merverruz tarafına çekilerek hâdiselerin alacağı seyri bekleyen Mahmud ise bu gelişmeyi içine sindiremedi. Sâ mânî hükümdarının intikamını almak için Fâik el-Hâssa ile Beytüzün'ün üzerine yürüdü. (Utbî, 2004: 166-167; Al-Utbî, 1858: 230-232; İbnü'l-Esîr, 1966: IX, 145; Gerdîzî, 1953: 46, 47; Beyhakî, 1326, II, 781; Merçil, 1989: 14-15; Usta, 2007: 319-321). Yeni hükümdar II. Abdülmelik b. Nuh, iki Türk komutan Fâik el-Hâssa ve Beytüzün ile Ebü'l-Kasım Sîmcûrî'nin başını çektikleri Sâ mânî ordusu ile Sultan Muhmud'un emrindeki Gazneli ordusu arasındaki karşılaşma 27 Cemaziyelevvel 389/19 Mayıs 999 tarihinde Merv'de gerçekleşti. Savaş Gazneli ordusu tarafından kazanıldı. Aynı yıl Horasan bölgesi Sâ mânîlerden tamamen temizlendi. Horasan'a hâkim olan Mahmud bölgede Halife Kâdirbillah adına hutbe okuttu. Bu zaferden sonra Mahmud artık Sâ mânîlerden bağımsız bir hükümdar oldu. O, Horasan'ın idaresini kardeşi Nasr'a verirken kendisi de babasının karargâh ve merkezi olan Belh'e yerleşti. (Utbî, 2004: 168-175; Al-Utbî, 1858: 232-240; İbnü'l-Esîr, 1966: 146,147; Merçil, 1989: 15-16; Usta, 2007: 323-325)

Merv yenilgisinden sonra Abdülmelik ve ordusu başkent Buhara'ya çekilmişlerdir. Abdülmelik, Fâik el-Hâssa ve Beytüzün bu yenilginin intikamını alma planları kurarlarken Fâik el-Hâssa Şaban 389/Temmuz-Ağustos 999 tarihinde aniden vefat etti. Fâik el-Hâssa Sâ mânî devletinin önemli komutanlarından birisi idi. Onun vefatıyla devlet dirayetli bir komutandan mahrum kalmış oldu. (Utbî, 2004: 179; Al-Utbî, 1858: 245; İbnü'l-Esîr, 1966: IX, 148, 149; Hondmîr, 1333: II, 370; Usta, 2007: 325-326)

Bu günlerde Sâ mânîler için bir başka tehlike ortaya çıktı. Sâ mânîlerin doğu tarafında bulunan Özkent merkezli Batı Karahanlı devleti bahsedildiği gibi, Buğra Han'ın vefatından sonra başa geçen İlig Han tarafından idare edilmekte idi. İlig Han Mâverâünnehir ve Horasan bölgelerinde olanları dikkatle takip etmektedir. O olayları değerlendirerek uzun zamandır beklediği fırsatın ortaya çıktığı kanaatiyle ordusuyla Mâverâünnehir bölgesine hareket etti. Herhangi bir dirençle karşılaşmadan başkent Buhara'yı zapt etti ve 10 Zilkade 389/23 Ekim 999 tarihinde Sâ mânî devletine son verdi. İlig Han bir probleme sebebiyet vermemeleri için Buhara'daki Sâ mânî devletinin ileri gelenlerini Özkent'e götürerek hapsetmeyi de ihmal etmedi. Böylece Mâverâünnehir bölgesi İlig Han'a yani Batı Karahanlılara bağlanmış oldu. (Utbî, 2004: 179-180; Al-Utbî, 1858: 245-247; Gerdîzî, 1953: 1953: 46, 47; İbnü'l-Esîr, 1966: VIII, 5-6; Hamdullah Müstevfî, 1387: 388; İbn Kesîr, Bty.: XI, 324; Hondmîr, 1333: II, 370; Büchner, 1997: X, 142; Genç, 1992: VI, 145; Merçil, 1989: 16; Genç, 1992: VI, 145; Özaydın, 1991: XXIV, 406)

Sâ mânî devletine İlig Han tarafından son verilmesi ve Mâverâünnehir bölgesinin Karahanlılara bağlanmasına Sultan Mahmud itiraz etmedi. Kaynaklarda İlig Han'la Gazneli Mahmud arasında yapılan bir anlaşmadan bahsedilmektedir. Utbî, Gerdîzî, Mirhond ve Hondmîr anlaşma konusunda ilk adımın İlig Han'dan geldiğini belirtir. Onlara göre Horasan Sultan Mahmud tarafından Sâ mânîlerden temizlendiğinde Mâverâünnehir de İlig Han tarafından alınmıştır. Daha sonra İlig Han, Sultana bir elçi göndererek Horasan'ın mirasçısı olduğu için onu tebrik ederek bir fetihnâme göndermiştir. Yine o, Gazneliler ve Karahanlılar arasında tekrar iyi ilişkiler ve dostluk kurulmasını istemiştir. Nitekim karşılıklı gelip giden elçiler vasıtasıyla bu ittifak yapılmış ve iki hükümdar arasında dostluk kurulmuştur. Sultan Mahmud son Sâ mânî şehzadesi Ebu İbrahim İsmail b. Nuh gairesi ile uğraştığı bir sırada Nisabur'a geldiğinde meşhur Hadîs âlimi Ebû Tayyib Sehl b. Süleyman Sa'lûkî ile birlikte Serahs valisi Toğancık'ı İlig Han'a elçi olarak gönderir. Elçiler huzura vardığında İlig Han çok memnun olmuştur. Yapılan görüşmelerde iki ülkenin sınırı Ceyhun Nehri olarak belirlenir ve bu konuda bir anlaşma yapılır. Bu anlaşma ile iki taraf arasında dostluk ve karşılıklı hediyeleşmeler başlar. Dahası İlig Han kızını Gazneli Mahmud'la evlendirir. Böylece iki devlet arasındaki ilişkiler akrabalık bağlarıyla da güçlendirilmiştir. (Utbî, 2004: 255-258; Al-Utbî, 1858: 315-317; Gerdîzî, 1953: 49; İbnü'l-Esîr, 1966: IX, 188; Mirhond, 1339: IV, 95-96; Hondmîr, 1333: II, 377) Bu anlaşmanın Sâ mânîlerin yıkılış tarihi olan 10 Zilkade 389/23 Ekim 999 tarihinden sonra yapıldığını düşünebiliriz. Nitekim Gerdîzî bu hâdiseleri aktarırken Sultan Mahmud'un

390/1000 yılında Sistan'a yöneldiğini, Halef b. Ahmed meselesini hallettikten sonra Gaznîn'e, buradan da Hindistan'a giderek çok sayıda kale fethettiğini, bu ülkeden döndüğünde İlig Han'ın Cemaziyelevvel 391/Mart-Nisan 1001 yılında ona elçi gönderdiğini, iki hükümdarın anlaşmalarını ve akrabalık tesis ettiklerini belirtmektedir. (Gerdîzî, 1953: 49; Pritsak, 1977: VI, 255; Hunkan, 2007: 154-155)

Yukarıda İlig Han'ın Sâ mânî devletine son verdiğini ve Sâ mânî ailesinin tamamını Özkent'e götürerek hapsettiğini söylemiştik. Hükümdar ailesinden birisi olan Ebu İbrahim İsmail b. Nuh Özkent'te hapis tutulduğu yerden kaçarak önce Buhara'ya daha sonra da Harizm bölgesine gitmiştir (390/999-1000). Bu bölgede Sâ mânî devletini diriltme gayretine giren şehzade asker toplamış ve mücadeleye başlamıştır. Ancak onun 999-1000/1004-1005 yılları arasında özellikle Mâverâünnehir ve Horasan'da Karahanlılar ve Gaznelilere karşı yaptığı mücadele Sâ mânî devletini tekrar kurmaya yetmediği gibi Mâverâünnehir ve Horasan bölgelerinin sınırlarında da bir değişiklik meydana getirmemiştir. Karahanlılar ve Gazneliler arasında yapılan anlaşma gereği Mâverâünnehir bölgesi Karahanlılara kalırken Horasan bölgesinde de Gazneliler varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir. (Utbi, 2004: 179, 197; Al-Utbi, 1858: 246-268; Gerdîzî, 1953: 49-51; İbnü'l-Esîr, 1966: IX, 156-159; Hamdullah Müstevfi, 1387: 388; Hondmîr, 1333: II, 370; Genç, 1992: VI, 145-146; Usta, 2007: 329-342; Duman, 2012: 531-553)

Konuya, Sâ mânîlerin hukukuna hep saygı gösteren Sultan Mahmud'un, bu devletin İlig Han tarafından yıkılmasına ve Mâverâünnehir bölgesinin Karahanlılar tarafından ele geçirilmesine sessiz kalma ve anlaşma yapmayı tercih etme sebebinin cevabını arayarak devam edelim. Halbûki Sultan Mahmud, bugünlerde gücünün zirvesindedir. İstese Mâverâünnehir bölgesini geri alabilecek ordu ve güce sahiptir.

Sultan Mahmud'un bu davranışının sebebini kaynaklardan çıkarmak mümkün görünmektedir. Yukarıda belirtmeye çalıştığımız gibi Gazneli Mahmud'un babası Sebük Tegin Şaban 387/Ağustos-Eylül 997'de vefat etmiştir. Kardeşi İsmail ile olan savaşı Safer-Rebiülevvel 388/Mart 998'dir. Sâ mânîlerin birleşik ordusunu Merv'de yenmesi 27 Cemaziyelevvel 389/16 Mayıs 999'dur. Nitekim o bu savaştan sonra Sâ mânîlerle mücadelesine devam ederek onları Horasan bölgesinden tamamen çıkarmıştır. Onun 388/998 ile 390/1000 yılları arasında Sicistan bölgesinde Halef b. Ahmed'le de uğraşmak zorunda kaldığını müşahede ediyoruz. Bu kayıtlardan Sultan'ın, İlig Han tarafından Sâ mânî devletine 10 Zilkade 389/23 Ekim 999 tarihinde son verildiği tarihte çok meşgul olduğu, dolayısıyla Mâverâünnehir bölgesindeki hâdiselerle uğraşacak vaktinin olmadığı anlaşılmaktadır.

Şebankarâî'nin ifadesine göre Sultan, göndermiş olduğu elçiler vasıtasıyla İlig Han'a, *şunu bil ki memleketini elinden alamayacak kadar aciz değilim Ancak uzaktır ve aramızda dostluk mevcuttur. Dostluğun yok olmasını istemem. Şimdi aramızda bir anlaşma yapılmalı ve iki ülke arasındaki sınır belirlenmelidir* demektedir. (Şebankarâî, 1376: 49) Bu ifadelerden Sultan Mahmud'un Karahanlılarla savaşma konusundaki isteksizliğinin bir diğer sebebini, onun dost ve Müslüman bir ülke ile savaşmak istememesi olarak tespit edebiliriz.

Sultan Mahmud'un Müslümanlarla yapmış olduğu savaşlardan huzursuzluk duyduğunu müşahede ediyoruz. Sultan, Horasan bölgesinde Sâ mânîlerle, Sicistan bölgesinde de Halef b. Ahmed'le savaşmak zorunda kalmıştır. Ancak o, Müslümanlarla yapmış olduğu bu savaşlardan memnun görünmemektedir. İbnü'l-Esîr'den gelen bir rivayete göre, *bu savaşlara kefarete olması için Hindistan üzerine cihat etmeyi düşünmüş ve yönünü bu ülke tarafına çevirmiştir.* (İbnü'l-Esîr, 1966: IX, 169)

Gazneli Mahmud'un Karahanlılarla savaşmak istememe sebeplerinden birisini de Hindistan gazaları düşüncesi ile de açıklamak mümkündür. Sultan Mahmud'un gayesi Müslüman devletlerle uğraşmaktan çok Hindistan tarafında cihat etmektir. Nitekim onun bu düşüncesini Horasan bölgesini Sâ mânîlerden aldığı zaman hayata geçirmeye çalıştığını görüyoruz. Sultan Horasan'ı idaresi altına aldıktan sonra bu bölgede Halife Kadirbillah (380-423/991-1031) adına hutbe okutmuş, Halife de ona hil'at ve fethettiği toprakların fermanının yanında lâkap göndermiştir. Böylece bağımsız bir hükümdar olan Sultan bundan böyle Hindistan'a yılda bir kez cihat etme kararı almıştır. (Utbî, 2004: 178; İbnü'l-Esîr, IX, 1966: 146, 147; Mirhond, 1339: IV, 95; Merçil, 1989: 16) Nitekim İlig Han'la anlaşma sağlandıktan sonra onun Hindistan gazalarını ana hedefi haline getirdiğini görüyoruz. Erdoğan Merçil bu konuda şu tespiti yapmaktadır. *Sultan Mahmud Karahanlılarla bir anlaşma yapıp kuzey cephesini emniyet altına aldıktan sonra, tahta çıkarken yaptığı yemine ve söze de sadık kalarak Hind seferlerine başlamaya karar verdi.* (Merçil, 1989: 16.)

Sultan Mahmud ifade etmeye çalıştığımız gibi Karahanlılarla anlaşma yaptıktan sonra vakit kaybetmeden Hindistan gazalarına yönelmiştir. İbnü'l-Esîr, Kantarat-ü Çarhıyan savaşını 397/1006-1007 hâdiseleri arasında nakletmektedir.¹ Bu tarihe kadar Sultan Hind gazalarıyla uğraşmıştır. O, Eylül

¹ Gerdîzî savaşın tarihini 22 Rebiülahir 398/4 Ocak 1008 olarak nakletmektedir. Barthold, Pritsak ve Özaydın da aynı tarihi kaydetmektedir. (Gerdîzî, 1327: 54; Pritsak, 1977: VI, 255; Barthold, 1990: 292; Özaydın, 2001: XXIV, 406)

390/1000 tarihinde Lamgan tarafına gazaya çıkmış, bu bölgede Hindlilere ait olan birkaç kaleyi fethederek geri dönmüştü. Muharrem 392/Kasım-Aralık 1001'de Peşaver'de Caypal'ın ordusunu yenerek burayı zapt etmişti. 395/1004-1005'de Bahatiye Racası Becî Rây'ı mağlup etmiş bu bölgeyi Gazneli devletine kazandırmıştı. 396/1005-1006'da Ebü'l-Fütûh'a karşı Multan üzerine sefere çıkmıştı. Sultan aynı seferde Pencap Racası Anandapal'ı mağlup etmiş ve bu bölgeyi İslâm topraklarına katmıştı. Pencap'dan sonra da Multan üzerine yönelerek burayı da fethetmişti. (İbnü'l-Esîr, 1966: IX, 169 vd.; Merçil, 1989: 17-18; Pritsak, 1977: VI, 255; Özaydın, 2001: XXIV, 406)

Sultan Mahmud Multan'dan Kevakir kalesine Raca Beydâ üzerine hareket ettiğinde o buradan Kalincar kalesine kaçtı. Gazneli ordusu ise bu kaleyi kuşatma altına aldı. Sultan Kalincar kalesi ile uğraşırken ülkesinden ulakların getirdiği bir haber bütün hesaplarını alt üst etti. O, bu haber sebebiyle Hintlilerle anlaşmak ve süratle Gazne'ye dönmek zorunda kaldı. Gazneli Mahmud'un Hindistan gazasını yarıda kesmek zorunda bırakan bu habere göre, İlig Han'ın ordusu Ceyhun Nehri'ni geçerek Horasan'a girmiş ve iki komutan idaresinde bölgenin şehirlerini ele geçirmeye başlamıştı. Karahanlıların Horasan'ı ele geçirme hareketi iki devlet arasında var olan anlaşmanın bozulmasına sebep olduğu gibi, savaşı da kaçınılmaz hale getirdi. (İbnü'l-Esîr, 1966: IX, 186-187)

III.KARAHANLILARIN HORASAN'DAN ÇIKARILMASI

Konunun akışı içerisinde üzerinde durmaya çalıştığımız gibi 27 Cemaziyelevvel 389/16 Mayıs 999 tarihinde merv'de yapılan savaşta Sâ mânî ordusu Gazneli ordusu karşısında bozguna uğramıştı. Aynı yıl içinde Horasan Sâ mânîlerden Gaznelilere geçmişti. Bir yıl geçmeden İlig Han 10 Zilkade 389/23 Ekim 999 tarihinde Buhara'ya girerek Sâ mânî devletine son vermişti. Sâ mânîlerin tarih sahnesinden çekilmesinden sonra Gazneliler ve Karahanlılarla yapılan bir anlaşma ile Mavarünnehir ve Horasan bölgesi arada Ceyhun Nehri olmak üzere paylaşılmıştı. Buna göre Mâverâünnehir Karahanlılara, Horasan da Gaznelilere kalmıştı. Kantarat-ü Çarhıyan savaşının sebebi İlig Han'ın Sultan Mahmud'la yaptığı anlaşmaya uymaması, dahası akrabalık ilişkilerini de önemsemeden Horasan'ı işgal etmek için bölgeye ordu sevk etmesidir.

Kaynaklar bu konuya dikkat çekerken Sâ mânî devletinin İlig Han tarafından yıkılıp Karahanlıların Mâverâünnehir bölgesine hâkim olduktan sonra iki hükümdar arasında dostluk ve barış havasının hüküm sürdüğünü, ancak fitne çıkararak insanların arayı bozduklarını, İlig Han'ın dostluk ve samimiyet görüntüsü altında bu bölgeyi zapt etmek için fırsat gözlediğini belirtmektedirler. (Utbî, 2004: 285-286; Al-Utbî, 1858: 330; İbnü'l-Esîr, 1966:

IX, 188-189; Şebankarâî, 1376: 49; Mirhond, 1339: IV, 95-97; Hondmîr, 1333: II, 377). Nitekim Sultan Multan fütühatıyla uğraşırken İlig Han Horasan'ın boş kaldığını fırsat bilerek buraya 1006 yılında Subaşı Tegin ve Ca'fer Tegin komutasında iki ordu sevk etti. Subaşı Tegin, İlig Han'ın ordu komutanlarından birisi, aynı zamanda akrabası, Ca'fer Tegin'in de kardeşi ve bir diğer komutanıdır. İlig Han Subaşı Tegin'i büyük bir ordu ile köy ve kasabalarını zapt etmesi için Horasan'a gönderdi. Subaşı Tegin ordusuyla Herat'a geldi ve şehri zapt etti. Daha sonra ordusunun önemli bir kısmını Hüseyin b. Nasr emrine vererek ona Nisabur'u almasını emretti.² İlig Han diğer komutanı Ca'fer Tegin'i de Belh'i alması için görevlendirdi. Böylece Karahanlı ordusunun iki koldan Horasan'ı istilası başladı. (Utbî, 2004: 285; Al-Utbî, 1858: 330; Gerdîzî, 1953: 53; İbnü'l-Esîr, 1966: IX, 188-189; Şebânkârâî, 1376: 49; Mirhond, 1339: II, 97; Genç, 1992: VI, 146; Özaydın, 2001: VI, 255; Mirhond, 1339: II, 97; Pritsak, 1977: VI, 255; Özaydın, 2001: XXIV, 406).

Karahanlılar Horasan'ı güçlü bir ordu ile ülkelerine katma yerine kuvvetlerini ikiye ayırmayı tercih etmişlerdir. Ca'fer Tegin Belh üzerine gönderilirken Subaşı Tegin Horasan'ın diğer yerlerini almak için görevlendirildi. İlig Han'ın Horasan'a iki koldan ordu gönderme sebebi Sultan'ın yokluğundan istifade ile bölgeyi hızlı bir şekilde ele geçirme düşüncesi olabilir. Bu bağlamda Ca'fer Tegin'in Belh üzerine gönderilmesinin özel bir sebebinden de bahsedilebilir. Belh, Horasan bölgesinin önemli şehirlerinden birisidir. Ya'kubî, Belh'in Horasan'ın ortası olarak kabul edildiğini bildirmektedir. (Ya'kûbî, 2002: 68-69; *Hudûdü'l-Âlem*, 2008: 63) Belh Gazneliler için Gazne'den sonra ikinci bir devlet merkezi anlamına gelmektedir. İbnü'l-Esîr, Sebük Tegin'in buraya çok sayıda ev ve mesken yaptırdığını, Belh'in onun karargâhı olduğunu belirtir. İbnü'l-Esîr'in nakillerinden Sebük Tegin'in Horasan bölgesine geldiğinde bu şehirde ikâmet ettiğini öğreniyoruz. Nitekim o, vefatından önce burada hastalanmış ve Gazne'ye götürülürken yolda vefat etmiştir. (İbnü'l-Esîr, 1966: IX, 130-131) Yine İbnü'l-Esîr, Horasan bölgesi Sâ mânîlerden temizlendiğinde Sultan Mahmud'un kardeşi Nasr'ı bu bölgeyi idare etmesi için Nisabur'a tayin ettiğini, kendisinin ise babası Sebük Tegin'in karargâhı ve merkezi olan Belh'e gittiğini ve burayı başkent yaptığını belirtmektedir. (İbnü'l-Esîr, 1966: IX, 146) Hamdullah Müstevfî, Kadirbillâh'ın Sultan'a, saltanat menşûru ve lâkap

² Not: Mirhond Subaşı Tegin'in Nisabur'u alması için gönderdiği komutanın adını *Hasan b. Nasr* olarak kaydetmektedir. (Mirhond, II, 97; Pritsak, VI, 255; Özaydın, "Karahanlılar", XXIV, 406)

gönderdikten bir müddet sonra onun Belh'i *dâru'l-mülk* yaptığını ifade etmektedir. (Hamdullah Müstevfî, 1387: 391) Aynı şekilde Mirhond üzerinde durmaya çalıştığımız konuları anlatırken, İlig Han'ın Cafer Tegin'i şahnegî sıfatıyla *dâru'l-mülk Belh'e* gönderdiğini belirtmektedir. (Mirhond, 1339: IV, 97) İlig Han'ın Belh'e özel bir ordu göndermesinin sebebi, bu şehrin Gaznelilerin ikinci merkezi olması sebebiyle buranın alınmasının Horasan'ın zaptını kolaylaştıracağı düşüncesi olmalıdır. Zaten Sultan Mahmud'un Multan tarafından Gazne'ye gelmesi burada ordusunu düzenledikten sonra hemen bu şehre geçmesi (Utbî, 2004: 287; Al-Utbî, 331; Gerdîzî, 1953: 53; İbnü'l-Esîr, 1966: IX, 188; Şebânkarâî, 1376: 49-50) ve ileride anlatılacağı gibi Subaşı Tegin'e karşı harekâtı buradan idare etmesi Belh'in Gazneliler açısından önemini ortaya koyan hâdiselerdir.

Karahanlıların Horasan'ı alma harekâtı iyi düşünülmüş, planlanmış, fırsatlar değerlendirilmiş ve uygulamaya konulmuştur. Dahası Multan tarafına giden Sultan'dan uzun süre haber alınmaması sebebiyle Horasan bölgesinin ileri gelenleri Karahanlılara meyletmişlerdir. Halkın teveccühü de Karahanlıların işlerini kolaylaştırmış görünmektedir. (Utbî, 2004: 286; Al-Utbî, 1858: 330; Şebânkarâî, 1376: 49; Mirhond, 1339: IV, 97) Ancak Gazneli Mahmud'un ordusunun Hindistan seferleriyle meşgul olduğu için Horasan'ın kolay bir şekilde alınabileceği düşüncesinin boş bir hayal olduğu daha ilk günlerde ortaya çıkar. Zira Sultan Hindistan tarafına giderken güvendiği komutanlarından Tus valisi Arslan Câzib'i ihtiyaten Horasan'da bırakmış, bölgenin idaresini ona vermiş, bu arada herhangi bir saldırı durumunda Gazne'ye gitmesini ve başkenti emniyet altına alarak duruma el koymasını emretmiştir. Arslan Câzib Sultan'ın ayrılışından sonra ordusuyla Herat'da ikâmet etmeye ve verilen görevi yerine getirmeye başlamıştır. (Utbî, 2004: 285-286; Mirhond, 1339: II, 97; Hunkan, 2007: 157) Nitekim Subaşı Tegin'in ordusuyla Herat'a gelerek, burayı zapt etmesi de Arslan Câzib'in bu şehri terk etmesiyle olmuştur. (Utbî, 2004: 285; Al-Utbî, 1858: 330; Gerdîzî, 1953: 53; İbnü'l-Esîr, 1966: IX, 188; Şebânkarâî, 1376: 49; Mirhond, 1339: IV, 97)

Hâdiselere bakıldığında Sultan Mahmud'un Hindistan tarafına sefere çıkarken ülkesini savunmasız bırakmış gibi görünmektedir. Bu görüntü dönemin hâdiselerini anlatan kaynaklar tarafından da dile getirilmektedir. Örneğin Utbî, *Sultan Multan işine yönelip şehirlerine girdiğinde Horasan onun ordusundan boşaldı. Bu durumda İlig Han Horasan'a iki komutanı vasıtasıyla ordu gönderdi*, derken, İbnü'l-Esîr, *Yeminü'd-Devle Multan'a gidince İlig Han Horasan'ın boş kalmasını fırsat bildi ve Horasan'a asker sevk etti* demektedir. Mirhond, *Sultan'ın Multan tarafına gittiğinde Horasan bölgesinin onun askerlerinden boş kaldığını, İlig Han'ın da buraya ordu sevk ettiğini* ifade ederken, Şebankarâî de, *Gazneli Mahmud'un gaza için Hindistan'a sefer*

düzenlediğinin ve altı ay ortalıktan kayıp olduğunun, bu durumda fırsat gözleyen İlig Han'ın Horasan'a ordu sevk ettiğinin altını çizmektedir. (Utbî, 2004: 285-286; Al-Utbî, 1858: 330; İbnü'l-Esîr, 1966: IX, 188; Şebankarâî, 1376: 49; Mirhond, 1339: IV, 97). Ancak Horasan bölgesinde bıraktığı orduya ve Arslan Câzib'e verdiği emirlere bakıldığında Gazneli Mahmud'un yokluğunda ülkesine bir saldırının gelebileceği ihtimalini hesapladığı ve ona göre tedbirini aldığı ortadadır.

Arslan Câzib Karahanlı tehlikesini görünce verilen emri uygulamaya koydu. O ordusunu alarak Herat'dan ayrıldı ve Gazne'ye gitti. Emredildiği gibi duruma el koydu ve gerekli tedbirleri aldı. Ebü'l-Abbas el-Fazl b. Ahmed'i Bâmiyân ve Banchîr³ tarafına ihtiyat olarak göndererek Gazne'ye ulaşan yolları emniyet altına aldı. Bu arada Multan tarafına ulaklar göndererek Sultan'ı durumdan haberdar etmeyi de ihmal etmedi. Gazneli Mahmud Horasan bölgesinde olup bitenleri öğrendiğinde gazayı bırakarak süratle başkent Gazne'ye geldi. Burada ordusunu düzenledi, komutanlarını ve askerlerini verdiği bahşişler ve hediyelerle ihya ederek bağlılıklarını artırdı. Bu arada Halaç Türklerini de yardıma çağırdı. Halaçlardan kendine katılanlara da gerekli ikramlarda bulunduktan sonra Gazne'den Belh'e doğru harekete geçti. (Utbî, 2004: 287; Al-Utbî, 1858: 331-332; İbnü'l-Esîr, 1966: IX, 188; Şebankarâî, 1376: 49; Mirhond, 1339: IV, 97-98; Hondmîr, 1333: II, 377; Huncan, 2007: 158)

Ca'fer Tegin bu günlerde Belh'de bulunmaktadır. O, Mahmud'un üzerine geldiğini gördüğünde burayı terk etti ve Tirmiz'e kaçtı. Sultan ise Horasan'ın merkezi konumundaki Belh'e yerleşti. Sultan Ca'fer Tegin'le uğraşmadı. Ancak ordu komutanı Arslan Câzib'i 10000 kişilik bir ordu ile Herat'da bulunan Subaşı Tegin'in üzerine gönderdi. Subaşı Tegin ise korkusundan şehri terk ederek Merv tarafına kaçtı. (Utbî, 2004: 287; Al-Utbî, 1858: 331-332; İbnü'l-Esîr, 1966: IX, 188-189; Şebankarâî, 1376: 49; Mirhond, 1339: IV, 97-98; Hondmîr, 1333: II, 377) Karahanlı ordusu Horasan bölgesine yerleşmeden Sultan Mahmud Hindistan'dan dönmüş, Gazne'de oyalanmadan büyük bir ordu ile Belh'e gelmişti. Sultan'ın bu ani dönüşü Karahanlıların planlarını alt üst eden bir başka hareket oldu. Karahanlı komutanları Sultan'ın ordusu ile baş edemeyeceklerini, Horasan'la ilgili planlarını gerçekleştiremeyeceklerini anlamakta gecikmediler. Onların artık amaçları Gerdîzî'nin ifadesiyle Ceyhun Nehri'ni geçerek İlig Han'ın yanına dönmektir. (Gerdîzî, 1953: 53) Nitekim yine Gerdîzî'nin kayıtlarından Gaznelilerin ordu, silah ve teçhizat gücünün Karahanlı komutanları tarafından da İlig Han'ın

³ Bâmiyân, ve Banchîr, (Panchîr) Horasan şehirlerindedir. *Hudûdü'l-Âlem*, 2008: 64.

huzurunda ifade edildiğini müşahede ediyoruz. Onun nakline göre, Subaşı Tegin İlig Han'ın huzuruna vardığında huzurda bulunanlar onu ayıplamışlardır. Ancak ileri gelenler, *bu filler, silahlar, aletler ve askerlere karşı hiç kimsenin karşı koyamayacağını* ifade etmişlerdir. (Gerdîzî, 1953: 54)

Gazneliler ve Karahanlılar arasındaki Horasan bölgesindeki kovalamaca Gerdîzî, İbnü'l-Esîr, Hondmîr, Şebankarâî ve Hamdullah Müstevfî gibi tarihçiler tarafından kısa cümlelerle aktarılmaktadır. Utbî ve Mirhond ise konuyu daha ayrıntılı nakletmektedirler. Ayrıca bu iki kaynağın bu konuda verdiği bilgiler arasında çok farklılık bulunmamaktadır. Sultan, Belh'de kalırken komutanı Arslan Câzib'in emrine 10000 asker vererek Subaşı Tegin'i takip etmesini emrettiğini ifade etmiştik. Subaşı Tegin Gazneli ordusundan kurtulmak için çöl yoluyla Ceyhun Nehri'ne ulaşmak istedi. Bunun için de Merv'e gitti. Ancak o bu bölgede kuyuların doldurulduğunu, kaynakların kurduğunu gördü. Yaz sıcağı ise dayanılmaz şiddette idi. Bu durumda Subaşı Tegin Serahs'a yöneldi. Burada ise Oğuz Türklerinin reisi Hasan b. Tâk⁴ vardı. Hasan ordusu ile Subaşı Tegin'in etrafını kuşattı. Yapılan korkunç savaşta iki taraftan çok sayıda asker can verdi. Karahanlı ordusunun kazandığı savaşta Hasan b. Tâk öldürüldü. Subaşı Tegin savaşı kazanmasına rağmen Serahs'da durup dinlenmeye fırsat bulamadı. Çünkü o Arslan Câzib'in peşinde olduğunu biliyordu. Bu sebeple Serahs'dan Ebiverd'e buradan da Nesa'ya gitti. O anladığımız kadarıyla Nesa'dan birkaç kez çıkmak istemesine rağmen her defasında geri dönmek zorunda kaldı. Subaşı Tegin'in Herat ve diğer Horasan şehirlerinden topladığı mallar ve silahlar hızını kestiği gibi, onları Gaznelilere terk ederek kaçmak da gururuna dokunmakta idi. Arslan Câzib Nesa'ya yaklaştığında bu sefer Subaşı Tegin Simbar'a buradan da Cürcan tarafına geçti. Dağlık bölgelerden, geçitlerden, ağaçlık bölgelerden geçerek Dihistan tarafına giden Subaşı Tegin'in yollarda çok sıkıntı çektiği anlaşılmaktadır. Kerakeleler⁵ onun mallarına ve artçı kuvvetlerine saldırarak ve zarar verdiler. Subaşı Tegin Dihistan tarafından tekrar Nesa'ya dönmek zorunda kaldı. O Nesa'da yeni bir plan yaptı. Buna göre yanında bulunan ve ağırlık yapan mal ve silahları diğer taraftan yaya olan ve yolculuğa tahammül edemeyecek olan askerleri Harizm Şah Ebü'l-Hasan b. Me'mun'a⁶ İlig Han'ın emaneti olarak gönderdi. Daha sonra da Ceyhun Nehri'ne ulaşmak için Merv tarafındaki çöle daldı. (Utbî, 2004: 288-289; Al-Utbî, 1858: 332-333; Mirhond, 1339: IV, 98)

Gazneli Mahmud, Subaşı Tegin'i yakalaması için Arslan Câzib'i gönderdikten sonra takibin sonucunu görmek için Tus'a gitmiştir. Subaşı

⁴ Bu isim Mirhond'da *Muhsin b. Tâk* olarak kaydedilmektedir. Mirhond, 1339: IV, 98.

⁵ Mirhond'a göre Gilâniler. Mirhond, 1339: IV, 98)

⁶ Mirhond'da *Ali b. Me'mun* olarak geçmektedir. Mirhond, 1339: IV, 98)

Tegin'in Dihistan tarafından Merv tarafına geldiği haberini aldığı anda onu yakalamak için acele Merv istikametine gitti. Ancak Subaşı Tegin daha hızlı hareket ederek Sultan'ın askerlerine yakalanmadan çöle girmeyi başardı. Bu durumda Sultan onun arkasından Arab Reis (zaim) Ebu Abdullah Muhammed b. İbrahim et-Tâî'yi gönderdi. Et-Tâî çölde Subaşı Tegin'in ordusunu yakalamayı başardı. Yapılan savaşta çok Karahanlı askeri öldürüldü. Yine Karahanlı ordusunun seçkinlerinden 700 kişi yakalandı. Yakalananlar arasında Subaşı Tegin'in kardeşi de bulunmakta idi. Sultan yakalanan askerlerin bağlanmalarını ve Gazne'ye götürülmelerini emretti. Bu savaşta kaçmayı başaran ve Ceyhun'u geçen Subaşı Tegin ise İlig Han'ın yanına döndü. (Utbî, 2004: 289; Al-Utbî, 1858: 333; İbnü'l-Esîr, 1966: IX, 1188-189; Mirhond, 1339: IV, 98).

Yukarıda Belh'de bulunan Ca'fer Tegin'in Gazneli Mahmud'un üzerine geldiğini gördüğünde burayı terk ederek Tirmiz'e gittiğini belirtmiştik. Rivâyetlerden onun Subaşı Tegin'in akıbetine uğramadığı anlaşılmaktadır. O, Gaznelilerin Subaşı Tegin'le uğraşmasını fırsat bilerek Tirmiz'den Ceyhun Nehri'ne gelmiş, buradan da İlig Han'a katılmış olmalıdır. Nitekim İlig Han'ın onu 6000 askerle ikinci kez Ceyhun Nehri'ni geçirek Belh tarafına gönderdiğini görüyoruz. İlig Han'ın amacı Sultan Mahmud'un dikkatini Ca'fer Tegin'in üstüne çekerek Subaşı Tegin'i kurtarmaktır. Ancak Sultan Subaşı Tegin gâilesini halletmeden zihnini ve ordusunu Ca'fer Tegin'le meşgul etmez ve onun üzerine gitmez. Ancak Subaşı Tegin Horasan bölgesini terk ettikten sonra hızlı bir hareketle Ca'fer Tegin'in üzerine gider. Ca'fer Tegin ise çareyi kaçmakta bulur. Sultan'ın kardeşi Sahibü'l-Ceyş Ebü'l-Muzaffer Nasr b. Nasıruddin Sebük Tegin onların peşine takılır ve Ceyhun Nehri'ni geçinceye kadar takip eder. Ca'fer Tegin'in de Ceyhun Nehri'nden Mâverâunnehir bölgesine geçmesiyle başa dönülmüş ve Horasan bölgesinin Gaznelilere ait olduğu bir kez daha tescillenmiştir. (Utbî, 2004: 290; Al-Utbî, 1858: 334; İbnü'l-Esîr, 1966: IX, 188-189; Gerdîzî, 1953: 50).

IV.KANTARAT-Ü ÇARHIYÂN SAVAŞI

Hanla Sultanın karşı karşıya geldiği Çarhiyân Köprüsü savaşının kaynaklarda *Belh* civarında yapıldığı belirtilmekte ancak yeri konusunda farklı isimler nakledilmektedir. İbnü'l-Esîr, savaşın *Belh'e iki fersah* mesafede olan bir yerde yapıldığını belirtmekte, ancak mekânın adını kaydetmemektedir. Gerdîzî savaşın yapıldığı yerin adını *Deşt-i Keter* olarak nakletmektedir. Mirhond da İbnü'l-Esîr gibi savaşın Belh yakınlarında yapıldığını ifade

etmekte, aradaki mesafenin dört fersah olduğunu belirtmekte ancak isim vermemektedir. Şebânkarâî savaşın Belh sınırında *Deşt-i Kenz* denilen bir yerde yapıldığını belirtmektedir. Utbî ise savaşın yerini *Kantarat-ü Çarhıyân* olarak kaydetmektedir. Bu savaşın yapıldığı yer konusunda araştırma eserlerde de birlik sağlanmış görünmemektedir. Barthold *Şarhıyân Köprüsü* olarak kaydetmektedir. Erdoğan Merçil savaşın *Katar (Keter) Ovası* 'nda, Reşat Genç, *Belh yakınlarında* Abdülkerim Özaydın, *Belh'de*, Ömer Soner Hunkan ise, *Deşt-i Keter* denilen çöl mıntikasındaki *Çerhıyân (Merhıyân)* köprüsünde yapıldığını ifade etmektedir. Biz çalışmamızda dönemin tarihçisi olması sebebiyle Utbî'nin kaydettiği *Kantarat-ü Çarhıyân* ismini uygun bulduk. (Utbî, 2004: 291,292; Gerdîzî, 1953: 54; İbnü'l-Esîr, 1966: IX, 191-192; Şebankarâî, 1376: 50; Mirhond, 1339: IV, 99; Pritsak, 1977: VI, VI, 255; Barthold, 1990: 293; Merçil, 1989: 32; Genç, 1992: VI, 146; Özaydın, 2001: XXIV, 406; Hunkan, 2007:161)

İlig Han Horasan'a göndermiş olduğu ordusunun hezimete uğrayarak bölgeyi terk etmek zorunda kalmasını içine sindiremez. Onun için bu mağlubiyet Horasan'ı kaybetmenin yanında çok onur kırıcı bir hezimet olmuştur. Bu sebeple tekrar Sultan'la anlaşma, sınırların tekrar belirlenmesi, özür dilenmesi vb. arayışları düzeltecek girişimler düşünmez. Onun tek düşüncesi bu mağlubiyetin intikamının alınmasıdır. Bunun için de ilk yaptığı iş güçlü bir ordu toplamak olmuştur. İlig Han önce Hoten hâkimi Kadir Han b. Buğra Han'dan yardım ister. Kadir Han ona istediği yardımı verir. Nitekim Kadir Han, kuvvetleri ile birlikte İlig Han'ın davetine icabet eder ve savaşa onunla birlikte katılır. İlig Han Türkistan'a da bir haber gönderir, Türk boylarından yardım ister. Yine Mâverâünnehir bölgesindeki Türklerin de yanında yer almalarını talep eder. İlig Han gayretleri ile büyük bir ordu toplamayı başarır. Gerdîzî bu ordunun sayısını 40000 olarak kaydederken Utbî 50000'den fazla asker toplandığını belirtmektedir. İlig Han'ın yanında komutanları Cafer Tegin ve Subaşı Tegin de bulunmaktadır. İlig Han Utbî'nin *dalgali deniz ve şiddetli kasırgaya* benzettiği ordusuyla Ceyhun Nehrini geçerek Horasan bölgesine girer. (Utbî, 2004: 290-291; Gerdîzî, 1953: 54; Mirhond, 1339: IV, 98-99; İbnü'l-Esîr, 1966: IX, 191-192)

Sultan Mahmud Karahanlı ordusunun hareket haberini Tohoristan'da bulunduğu bir sırada aldı. O, Karahanlıların büyük bir ordu ile Ceyhun'u geçtiklerini haber aldığı anda bu bölgedeki işlerini bıraktı ve süratle Belh'e geldi. Burada ordusunu düzenledikten sonra daha stratejik bulunduğu Belh'e iki fersah olduğu belirtilen *Kantarat-ü Çarhıyân*'a hareket etti. Karahanlı ve Gazneli orduları adı geçen ovada karşı karşıya geldi. (Utbî,2004: 290-291; İbnü'l-Esîr, 1966: IX, 15-191-192; Mirhond, 1339: IV, 98, 99) İlig Han'ın ordusu Türk boylarından kurulmuştu. Sultan Mahmud'un ordusu ise Türk boylarından,

Oğuzlardan, Hindlilerden, Halaçlardan, Afganlılardan Gazne ve çevresinde bulunan Türklerden oluşmakta idi. Yine bu orduda Kürtler ve Araplar bulunmakta idi. (Utbî, 2004: 290-292; İbnü'l-Esîr, 1966: IX, 191-192; Mirhond, 1339: IV, 98-99)

İki ordu karşılıklı yerlerini aldıklarında ilk gün gerçek anlamda bir savaş yapılmadı. Utbî ve Mirhond'un ifadelerine göre birinci gün iki tarafın seçkin askerleri aralarında teke tek vuruşmalar oldu. Bu vuruşmalar akşam olup karanlık çökünceye kadar devam etti. Askerler ayrılırken ertesi gün yapılacak için savaş için birbirlerine meydan okudular. İki ordunun birbirlerine hemen saldırmayıp gün boyunca teke tek vuruşma sebepleri belli değildir. Yukarıda Gazneli Mahmud'un Karahanlıları dost ve kardeş olarak gördüğünü onlarla savaş yapmak istemediğini ifade etmiştik. Acaba iki taraf bir barış olması ümidiyle mi beklemiştir? Belki de bu ilk günkü meydan okumalar ve vuruşmalar iki ordunun cengâverlerinin birbirlerini tartmaları ve güçlerini ölçme taktikleri ve asıl yiğitliğin ortaya konacağı ertesi günkü savaş için ısınma hareketleriydi. Kaynaklarda gece iki taraftan da her hangi bir saldırı haberi gelmemektedir. Bu durumda askerlerin ertesi günkü savaş için geceyi dinlenerek geçirdikleri anlaşılmaktadır. Sabah olduğunda ordular savaş için ovada karşılıklı saf tutarlar. Gücün, taktiğin, cesaretin ve sabrın ortaya konacağı zaman gelmiştir. (Utbî, 2004: 291-292; İbnü'l-Esîr, 1966: IX, 191-192; Mirhond, 1339: IV, 98, 99)

Sultan Mahmud ordusunu düzenleyerek saflara ayırdı. O, orduyu klasik usul olan merkez, sağ ve sol kanatlara ayırdı. Merkeze kardeşi Sahibü'l-Ceyş Nasr, Cüzcan valisi Ebu Nasr Ahmed b. Muhammed el-Ferîğünî ve Ebu Abdullah Muhammed b. İbrahim et-Tâî'yi yerleştirdi. Merkez Arablar, Kürtler ve Hindistan'dan gelen farklı boylardaki askerlerin yanında ordunun diğer gözü pek yiğitlerinden oluşmakta idi. Sağ kanada Hâcibü'l-Kebîr Saîd Altuntaş'ı atadı. Saîd Altuntaş'ın emrinde askerlerin ileri gelenleri, ordunun süvarileri ve zorlu askerleri vardı. Sol tarafa da Arslan Câzib getirilmişti. Arslan Câzib'in emrinde de tecrübeli ve gözü pek yiğitler yer almıştı. (Utbî, 2004: 292; Şebankarâî, 1379: 50; Mirhond, 1339: IV, 99) Sultan safları savaşlarda asıl kozu olan 500 adet fil yerleştirerek güçlendirdi. Bunlar Utbî'nin ifadesiyle *dağları yerlerinden oynatıp, arzı titretecek güçte fillerd*i. (Utbî, 2004: 291-292) Şebankarâî bu konuyu naklederken Gazneli Mahmud'un savaşlarda tecrübeli ve mübarek iki özel filinin olduğunu belirtmektedir. Bu fillerden birinin adı *Tûsten* diğerinin adı da *Menklikâ* idi. Tûsten ve Menklikâ Sultan'ın askerlerine her nereye giderse oraya getirilmelerini emrettiği fillerdi. (Şebankarâî, 1376: 50)

Karahanlı ordusunun düzeni Gaznelilerden farklı görünmemektedir. İlig Han ordusunu Gazneli ordusu gibi merkez, sağ ve sol kanatlar halinde dizdi. Merkeze has gulâmları ve seçkin süvarileri yerleştirdi. Hoten hâkimi Kadir Han'ı ordunun sağ tarafına tayin etti. Kadir Han'ın emrinde kendi askerleri vardı. Bu askerlerin özel silahları olarak mızrak ve kalkanları zikredilmektedir. Sol tarafa ise kardeşi Ca'fer Tegin'i yerleştirdi. Yine İlig Han safların önüne 1000 gulâm yerleştirdi ki bunların özelliği yay kullanmada çok usta olmalarıydı. Utbî bu gulâmların özelliklerini anlatırken onların kirpikleri hedef yaptıklarını, atmış oldukları okların kılı ortadan ikiye böldüğünü, fillerin ve atların koruyucu zırhlarını delerek kemiğe kadar işlediğini kaydetmektedir. (Utbî, 2004: 292-293) Bu savaşta Sultan'ın asıl kozu savaşçı filler, Han'ın ise yay kullanmada mâhir olan gulâmlarıdır.

Beklenen an geldiğinde iki ordu birbirine girdi. Kantarat-ü Çarhıyan'da müthiş bir savaş cereyan etti. İki taraf savaş kazanmak için ellerinden gelen gayreti gösterdiler. Han'ın ordusunu yenmek kolay değildi. Biraz zaman geçtiğinde savaşın ibresi Karahanlıları göstermeye başlamıştı. Gazneli ordusunda gerileme emareleri belirdiğinde korkuya kapılan Sultan Mahmud, meydana atıldı ve savaşın kaderini değiştirecek manevra ve hücumlara başladı. (Utbî, 2004: 293)

Utbî'nin nakline göre o savaşın aldığı seyri gördüğünde savaş meydanının yakınında bulunan bir tepeye çıkmış, burada iki rekât namaz kılmış, alnını secdeye koymuş, saçını ve sakalını toza toprağa sürerek zafer nasip etmesi için Allah'a yalvarmış ve adaklar adamıştır. Sonra tepeden aşağı inmış özel fillerinden birinin üzerine atlamış ve Karahanlıların merkezine hücum etmiştir. (Utbî, 2004: 293)

Şebankarâî'ye göre ise Sultan bu tepeye savaş başlamadan önce çıkmış, namaz kılmış ve dua etmiştir. Daha sonra o bu tepeden inerek silahlanmış, *Hangi Mübârek* adlı atına binmiş ve ordusunun başına geçmiştir. Sultan'ın burada etmiş olduğu dua da çok ilginçtir. O duasında şöyle yalvarmıştır: *İlâhî hâkim sensin. Eğer Türkler haklı ise onlara nusret ver. Ben haklı isem bana yardım et.* (Şebankarâî, 1376: 50) Gerdîzî'nin ifadeleri de Şebankarâî'nin naklini doğrulamaktadır. O, *Deşt-i Keter'de iki ordu saf tuttuğunda Emir Mahmud iki rekât namaz kıldı. Allah'dan zafer diledi. Sonra savaşa tutuştular* demektedir. (Gerdîzî, 1953: 54)

Gazneli Mahmud'un bir tepeye çıkarak dua etmesi konusunda Utbî'nin naklinin akla ve savaş mantığına uygun geldiğini söylemek zor görünmektedir. İki ordunun birbirine girdiği ve son sözün söylenmek üzere olduğu bir zaman diliminde Sultan'ın bir tepe üzerine çıkması, namaz kılması, dua etmesi sonra geri dönmesi aklın kabul edeceği bir hâdise olarak görünmemektedir. Bu davranışı savaş kuralları çerçevesinde de açıklamak zordur. Bu durumda

Şebankarâî ve Gerdîzî'den gelen nakiller daha doğru görünmektedir. Gazneli Mahmud'un özel fillerinden birinin üzerine atlaması savaş meydanında olduğu ve gidişatın kötüleştiği zamanda olmalıdır. Onun böyle bir durumda atından inerek fil sırtına bindiğini ve son bir hamle ile savaşın kaderini değiştirmeyi düşündüğünü hayal etmek daha makuldür. Şebankarâî bu özel filin yukarıda ismi geçen *Tûsten* olduğunu belirtmektedir. (Şebankarâî, 1376: 50)

Sultan hâdiseye tam zamanında müdahale etmişti. Önüne gelenleri parçalayan, çiğneyen ve fırlatıp atan fil, Karahanlı ordusunun merkezini dağıttı. Parçaladığı askerlerin arasında Karahanlıların bayraktarı da bulunmakta idi. Şebankarâî bu filin hortumunda ve vücudunda binden fazla ok olduğunu belirtmektedir. Karahanlı gulâmların fırlattıkları oklar Tusten'i durdurmaya yetmedi. (Şebankarâî, 1376: 50) Sultan'ın cesareti ordusunu da tekrar gayrete getirdi. Adeta canlarını dişlerine takan askerlerin yaptıkları hücumlar Karahanlı ordusunun üstünlüğünü ve direncini kırdı. Bu sefer bozulma ve kaçma sırası İlig Han'ın ordusuna geldi. Bozulan Karahanlı ordusu Ceyhun Nehri'ne doğru kaçtı. Kaçanların içinde İlig Han'da vardı. Gazneli askerleri Karahanlıların peşine düştüler. Han ve ordusunun Ceyhun Nehri'ni geçmesiyle bu takip de sona erdi. (Utbî, 2004: 293; Özeydin, 2001: XXIV, 406.)

Savaştan kaçan Karahanlı ordusu hakkında Utbî, Sultan'ın askerlerinin kılıç ve mızraklarla peşlerine düştüklerini ve onları Horasan'dan Mâverâünnehir'e attıklarını belirtmektedir. Gerdîzî, Sultan'ın askerlerinin bu savaşta Karahanlı askerlerinin çoğunu öldürdüklerini, birçoğunu esir aldıklarını ifade etmektedir. Yine Gerdîzî, kaçanların suda boğulduklarını, Sultan'ın askerlerinin onların at ve silahlarını ele geçirdiklerini belirtmektedir. İbnü'l-Esîr, *İlig Han'ın ordusu mağlup olduğunda Sultan'ın adamları onları takip ederek bir kısmını öldürdüler, bir kısmını da esir aldılar, bu arada nehri geçinceye kadar da mallarını ganimet olarak almaya devam ettiler* demektedir. (İbnü'l-Esîr, 1966: IX, 191-92) Mirhond ise bu konuda fazla bir şey söylememektedir. Gerdîzî'nin ifadesine dikkat edildiğinde ölenler ve esir alınanlar savaş esnasında olmuştur. Bir de o, suda boğulanlardan bahsetmektedir. Yani askerler aceleyle Ceyhun Nehri'ni geçerken sele kapılarak ölmüşlerdir. Şebankarâî'nin ifadesine göre ise, Sultan Karahanlıların bu takip esnasında hırpalanmalarını, çok zayıat vermesini istememiştir. Sultan kardeşi Nasr'ı yanına çağırması ve emrine 10000 süvari vererek Karahanlıların peşinden gönderirken şu tenbihde bulunmuştur: *Yolda yavaş git, yol ver ki cehenneme kadar gitsinler.* (Şebankarâî, 1376: 50)

Nasr kaçan Karahanlı askerlerini Ceyhun Nehrine kadar takip etti. Karahanlılar Ceyhun Nehri'ni geçtiklerinde geri ağabeyi Mahmud'un yanına

döndü. (Şebankarâî, 1376: 50) Böylece Karahanlıların temizlenmesiyle Horasan'ın Gaznelilerin olduğu bir kez daha tescillenmiş oldu.

Bu sefer İlig Han'ın Horasan'ı almak için giriştiği son sefer olmuştur. Gerçi İlig Han bu vakanın acısını hiçbir zaman unutmuş görünmemektedir. Nitekim 403/1012-1013 yılında bu yenilginin intikamını almak için hazırlık yapmaya başlamış, Hoten hâkimi Kadir Han ve ağabeyi Togan Han'dan da yardım istemiştir. Ancak bu hazırlıkları tamamlayarak Horasan bölgesine geçmeye fırsat bulamamıştır. Çünkü aynı yıl içinde vefat etmiştir. Onun vefatıyla iki devlet sulh ve sükûn ortamına dönmüşlerdir. Nitekim İlig Han'dan sonra yerine geçen kardeşi Togan Han, Sultan Mahmud'a bir mektup yazarak şunu söyler: *Senin Hindistan gazalarıyla meşgul olman benim de Türklere karşı gazaya çıkmam ve birbirimizle uğraşmaktan vaz geçmemiz hem Müslümanların hem de İslâm'ın hayrınadır.* Sultan Mahmud'un bu teklifi kabul etmesi ile aradaki ihtilâf son bulmuş, iki taraf gaza ile meşgul olmaya başlamışlardır. (İbnü'l-Esîr, 1966: IX, 240-241; Özaydın, 2001: XXIV, 406)

V.SONUÇ

Karahanlılar ve Gazneliler arasında 397/1006-1007 yılında Belh yakınlarında yapılan Kantarat-ü Çarhıyân savaşı iki Türk devleti arasında Horasan'ın kaderini belirleyen savaştır. Kantarat-ü Çarhıyân savaşıyla Horasan'ın Gaznelilerin olduğu tescillenmiş, Han karşısında Sultan'ın üstünlüğü ortaya konmuştur.

İki Müslüman Türk devleti arasında vuku bulan Çarhıyân Köprüsü savaşı İlig Han'ın Horasan'ı alma hırsından kaynaklanmıştır. Sâ mânîlerin 389/999'da yıkılması ve Mâverâünnehr'in Karahanlılara geçmesinden sonra İlig Han ve Sultan Mahmud arasında yapılan anlaşma, iki devletin üzerlerine aldıkları görev ve gelecekleri açısından doğru düşünülüp uygulanan bir siyasettir. Ancak İlig Han'ın Sultan Mahmud'un Hindistan seferlerinde iken Horasan'a saldırmaması büyük bir hata olmuştur. Çünkü bu savaşla Karahanlıların Türk dünyasını İslâmlaştırılması hareketi sekteye uğrarken, Hindistan gazaları geçici bir süre için de olsa durmuştur. Yine bu savaş iki Türk devletini gereksiz yere yıpratmıştır.

Karahanlılar ve Gaznelilerin savaş yerine birbirlerini desteklemeleri şüphesiz güçlenmelerini artıracak, bu arada diğer kavim ve kabilelerin yanında birçok Türk boyu bu iki devlet içinde sığınma imkânı bulacak ve bakir coğrafyalarda İslâm yayılmış olacaktı. Nitekim iki devlet arasında uygulanması gereken siyaset, İlig Han'ın 403/1012-1013 yılında ölümüyle tahta geçen kardeşi Togan Han'ın şu cümlelerinde yansımaları bulmuştur. *Senin Hindistan gazalarıyla meşgul olman benim de Türklere karşı gazaya çıkmam ve*

birbirimizle uğraşmaktan vazgeçmemiz hem Müslümanların hem de İslâm'ın hayrınadır.

Kaynakça

- Aktan, Ali, (2006). “Mu'tazıdbillah”, *DİA*, TDV Yay., XXXI, İstanbul.
- Barthold, W., (1965). “Amr b. Al-Lays Al-Saffâr”, *İA*, MEB Yay., I, İstanbul.
- Barthold, V. V. (1990). *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, Hazırlayan, Hakkı Dursun Yıldız, TTK. Yay., Ankara.
- Beyhakî, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin, (1326). *Târîh-u Beyhakî, (Târîh-u Mes'ûdî)*, Tah. Saîd Nefîsî, Kitâbhâne-i Sinâî, Tahran.
- Bîrûnî, Ebu Reyhâh Muhammed b. Ahmed, (1923). *Âsâru'l-Bâkıye ani'l-Kurûni'l-Hâliye*, Tah. C. Eduard Sachau, Leibzig.
- Bîrûnî, Ebu Reyhâh Muhammed b. Ahmed, (1984). *The Chronology of Ancient Nations*, Çev. Edward Sachau, Minerva Verlag GMBH, Frankfurt.
- Büchner, V. F., (1997). “Sâmânîler”, *İA*, MEB Yay., X, Eskişehir.
- Duman, Abdullah, (2012) “Ebû İbrahim İsmail El-Muntasır'ın Sâmânî Devletini Diriltme Gayretleri Bağlamında Karahanlılar ve Gaznelilerle İlişkileri”, *Gazi Antep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 11, Sayı, 2, 531-553, Gaziantep.
- Genç, Reşat, (1992). “Karahanlılar”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ Yay., VI, İstanbul.
- Gerdîzî, Ebu Said Abdü'l-Hay b. ed-Dahhâk b. Muhammed, (1953). *Tarih-i Gerdîzî (Zeynü'l-Ahbâr)*, tak., Mirza Muhammed Han Kazvinî, Tahran.
- Güner, Ahmed, (2007). “Nuh I”, *DİA*, TDV Yay., XXXIII İstanbul.
- Güner, Ahmed, (2007). “Nuh II”, *DİA*, TDV Yay., XXXIII, İstanbul.
- Hamdullah Müstevfî, Ebu Bekir b. Ahmed b. Nasr, Müstevfî Kazvînî, (1387). *Târîh-i Güzîde*, Tah., Abdü'l-Hüseyin Nevâhî, Müesseset-ü İntişârât-i Emîr-i Kebîr, Tahran.
- Hondmîr, Ğiyâsüddîn b. Hümâmüddîn, (1333). *Târîh-u Habîbü's-Siyer fî Ahbâri Efrâd-ı Beşer*, Kitâbhâne Hayâm Hıyâbân Nâsır Hüsrev, Tahran.
- Hudûdü'l-Âlem*, (2008). Çev., Abdullah Duman, Murat Ağarı, Kitabevi Yay., İstanbul.
- Huncan, Ömer Soner, (2007). *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)*, IQ Kültürsanat Yay., (2. Baskı), İstanbul.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddin Ebü'l-Hasan Ali b Ebü'l-Kerim Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim b. Abdülvâhid eş-Şeybânî, (1966). *el-Kâmil fi't-Târîh*, Dâr-u Sadr, Beyrut.

- İbnü'l-Esîr, İzzeddin el-Cezerî, (Bty). *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, Dâr-u Sadr, Beyrut.
- İbn Isfandiyâr, Muhammad b. Al-Hasan, (1905). *An Abridged Translation of the History Of Tabaristân*, Tah. Edvard G. Browne, M. A- M. B., Leyden: E. J. Brill, Imprimeria Orientale, London.
- İbn Kesîr, ed-Dimeşkî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâr-u İbn Kesîr, Beyrut, ty.
- Maulânâ, Minhâj-ud- dîn, Abû-Umar-ı Usmân, (1881). *Tabakât-ı Nâsirî*, A General History of the Muhammadan Dynasties of Asia, Farsça Yazmasından Çev. Major H. G. Raverty, Bibliotheca Indica Series By Asiatic Society of Bengal, New Delhi.
- Merçil, Erdoğan, (1989). *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTK Yay., Ankara.
- Merçil, Erdoğan, (1992). "Büveyhîler", *DİA*, TDV Yay., VI, İstanbul.
- Merçil, Erdoğan, (2009). "Simcûrîler" *DİA*. TDV Yay., XXXII, İstanbul.
- Mirhond, Mir Muhammed b. Seyyid Burhaneddin b. Hondşah, *Târîh-u Ravzatü's-Safâ*, IV, Tahran, 1339.
- Ekber N. Necef, (2005). *Karahanlılar*, Selenga Yay., İstanbul.
- Nerşahî, Ebu Bekir Muhammed b. Ca'fer, (1954). *The History of Bukhara*, Çev. Richard N. Frye, The Mediaeval Ecademy of America, Cambridge, Massachusetts.
- Özaydın, Abdülkerim, (1991). "Amr b. Leys", *DİA*, TDV Yay., III, İstanbul.
- Özaydın, Abdülkerim, (2001). "Karahanlılar", *DİA*, TDV Yay., XXIV, İstanbul.
- Pritsak, Omelyan, (1977). "Kara-Hanlılar", *İA*, MEB Yay., VI, İstanbul.
- es-Semânî, Ebu Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur et-Temîmî, (1988). *el-Ensâb*, Takdim ve Ta'lik, Abdullah Ömer el-Bârûdî, Dârü'l-Cenân, Beyrut.
- Şebânkarâî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, (1376). *Mecmau'l-Ensâb*, Tashîh, Mîr Hâkim Muhaddis, Müesseset-ü İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran.
- Utbi, Ebü'n-Nasr Muhammed b. Abdülcabbâr, (2004). *el-Yemînî fî Şerh-ı Ahbâru's-Sultân Yemînü'd-Devle ve Emînü'l-Mille Mahmud el-Ğaznevî*, Şerh ve Tah. İhsan Zünnûn es-Samirî, Daruttalîatü't-Tabâat ve'n-Neşr, Beyrut.
- Al-Utbi, *The Kitab-ı Yamını*, (1858). Farsçadan İngilizceye Çev., James Reynolds, Ex Oriente Lux, London.
- Usta, Aydın, "Sâmânîler", (1992). *İA*, TDV Yay., XXXVI, İstanbul.
- Usta, Aydın, (2007). *Şamanizm'den Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Ya'kûbî, (2002). *Ülkeler Kitabı*, Çev. Murat Ağarı, Ayışığı Yay., İstanbul.
- Zettersten, K. V., (1961). "Büveyhiler", *İA*, MEB Yay., II, İstanbul.